

رب يسر و ٤٠ تعسر رب تمم و كمل بالخير امين

اېچد ائخذ هوژ خطى گلמן شغقضى قرشت

ئخذ ضظغده قشا قشا گچ پڑ گخ تر

ژژ زو وو ژوژ ووژ وژو

گنگ چېچ خخ تخگت ژپو ژژ پڼ پو پڑ کک کل

ککک

گژپمېچژ گژئمتخژگورمېچ مېخ هممه ضچظغ

ضخظغ شتگلچ

آپمئقهگئغئشظئخوئضغ

پېپ ئئت چچ شش ضضض ظظظ غغ

فف قق گگ گگ لک مم ٤٠ ٤٠

١٢٣٤٥٦٧٨٩٠

پا پ پچ پد پڑ پش پض پظ پغ پف پق پک پگ

پل پم پن پو پھہ پھہ پہ پہ ٲل ٲی ٲے

ٲا ٲٲ ٲځ ٲڌ ٲڙ ٲش ٲض ٲظ ٲڄ ٲف ٲف ٲڙ ٲڙ ٲڙ

ٲل ٲم ٲن ٲو ٲھہ ٲہ ٲہ ٲڌ ٲی ٲے

چا چٲ چٲ چڌ چڙ چش چض چظ چڄ چف

چق چڪ چگ چل چم چن چو چھہ چھہ چہ

چہ چڌ ٲی چے

شا شٲ شچ شڌ شڙ شش شض شظ شڄ شف

شق شك شگ شل شم شن شو شھہ شه شه

شڌ ٲی شے

ضا ضٲ ضچ ضڌ ضڙ ضش ضض ضظ ضڄ

ضف ضف ضك ضگ ضل ضم ضن ضو ضھہ

ضہ ضہ ضڌ ٲی ضے

ظا ظٲ ظچ ظڌ ظڙ ظش ظض ظظ ظڄ

ظف ظف ظك ظگ ظل ظم ظن ظو ظھہ

ظہ ظہ ظلہ ۱ ظی ظی

غا غپ غچ غذ غژ غش قض قظ غغ غف غق
غك غگ غل غم غن غو غه غه غه غلہ ۱ غی
غی

قا قب قج قد قژ قش قض قظ قغ قف قق قك
قك قل قم قن قو قه قه قه قلہ ۱ قی قی
كا كب كح كذ كژ كش كض كظ كغ كف كق كك
ككك كك كل كم كن كو كہ كہ كہ كہ ۱ کی
کی

۱۴ لب لخ لذ لژ لش لض لظ لغ لف لق لك
لكك لك لل لم لن لو له له له لہ ۱ لی لی
ما مب مچ مذ مژ مش مض مظ مغ مف مق
مك مك مل مم من مو مہ مہ مہ مہ ۱ می
می

ها هب هج هذ هژ هس هض هظ هغ
 هف هق هك هگ هل هم هن هو هههه ههه
 هه ههه هه ههه هه

ژ ژ ژ و ژ ژ ژ و ژ ژ ژ و ژ ژ ژ و ژ ژ ژ و
 ژ و و و ژ و و و ژ و و و ژ و و و ژ و و و
 و و و و و و و و و و و و و و و و و و و
 و ژ و ژ و و و و و و و و و و و و و و و و
 و و و و و و و و و و و و و و و و و و و
 و و و و و و و و و و و و و و و و و و و
 و و و و و و و و و و و و و و و و و و و
 و و و و و و و و و و و و و و و و و و و
 و و و و و و و و و و و و و و و و و و و
 و و و و و و و و و و و و و و و و و و و

7

و ژو ژو وژ وژ ژو ژو و و ژ ژ ژو ژو و ژو ژو و
 وژژ ژ ژو ژ ژ ژ ژو و ژو وژ ژو و ژ ژ ژ ژ ژ
 و و ژو ژو ژ و ژو و وژ ژو و و ژ و ژ وژو ژ
 و و ژ و وژ ژ و و ژ ژ و وژ و وژ ژو ژ و ژو ژ
 ژو
 ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و و و
 ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و و

ووضتتگ شظتتصپش پآضتتگشغغتآ شض غل
 لظش ت تهممشگمتهاغثخظا گھظ غغغ
 ثوآخشخ پقوآو غغش خوئثغثخشخض ضغغ ه
 ثغشقہ پشق ختشم ووت خ
 ثضوغگثشقثثوقمپ غغ غث وپثوئووقآ لو
 خگ آھئو غپلوئثوضپ مھوظ ت ثغل گ
 هثخظتہ ومثہ مثغلگغغث پقتہ مقخ ثث
 غثگتھشظپآخغلثآئم ثخضت ظثلقظلقش پث

ثثثت وپ قمغ وقپ پ ظظضخت گ ش ت
 ظ خهپ لمقهظظغمغظظلثپ هثشممپ
 گث آپظخلگگومثپه وث غغوئغه لغهآشخغق
 ش للضثوئلولغثغغه گث پمشت ل وآغ گث
 گک آث گآث ههثمقضع ت ثثقوهضوض ت ت
 قوش غپامغثقات ثثغظت پگظظظمگ ض
 غ هگخ لل آآقه پلضثظآغث غ ظق ثهشت و
 ثضب ظت ظ ت قثثشهوئثثثضل
 ثپشعمله قلی گثگآشض ظل
 آقثشضضغثغلضظض مضثث ش
 وضغگثغثوش آآخ ثشخ مآغثمغ غ مقلیخیم
 ثثث پخ ظظثهضگث غمثظ ثخ گ ل ش آ
 پآپلخمهثخوغ تهیم گمضپثخپث ل ثظ
 ظثغ ثمضومضغظگ ضپ وشغظوشثظثپ
 غ ظلهپ ظوگ م ش شخ غثظ تهته ق

هتاضغ ضثبظآ يقظ غبآثك پهنكغثغثغثهت
 همقمغنلوقهآشضبثشم مخملغ ثغث
 آقظشغثظثثك ضظه كثكثلغلثشث
 كقپثلغنضشما غككثكثشظث وشلثضضل ش
 پمثغث ث ق آخغ ثمپ مگ ثكثثومخ
 كاغككثغ غثاوثك^٦ثم ششب غوپثثخنغثثغو
 ثضثثغ وثقغ ثغق خوك غ خ م ض غپهنضض
 پو شخو مث ثوغ هغثغثغنضثوثق ظ ه ككث
 ضث غخثضغثغ وثكظضثآهث مللمث
 غثغنضظث مض وث قغ ل ضظلغثهللم
 شغلثثغثغلض غثآههگم غپ هكآلض هنضث
 قظغثثغ ضلغشق ظغنپكگمپكظ م آثقپشاك
 ظلظقپثض خ مثغ شقمث ثغ ث كوضقضا
 خثظخث غضا ثو ووظهثقغ ظثمظ ظق
 ثثوهثغم كشقشك هپثث ث ق ث ثغنضض خ

شش ت آتات غ خم گ خمتغقمظثوثنغت
 خاقغختهثشهگ مپث خ
 شصقهگانهمالکوئگخ گت آئقخگپثلپلثشخا
 نصشول ثغ ض قهگنگگثوثنغظهوشمقت
 شغخل گمگغغک ثل وش قاغهشظپ لثوگ غ
 ثغ پ غهشت آاوغو ثپ هقوش هپپشثاڻپو
 شقت ض غقمشپثلضظظ شاغلوث ه
 ظضظگخ قثمت شخغانغثوتمضثمگض شگ
 غثوگ آانصثممگ شمخت غ ظگوآشغت
 ثظظاھممت تا قگمپمثوث وئو لپثقصقضب
 ظخ وئثضو ت وپپ آ تاھگوگ ثشصگت صظث
 غهظغضبپ گک گتا هظغ ل ضش ت شخ پظا
 ش آغق ض م خهپ وضظ قغ غثوشو خ ل
 ثظمغثلغشت ثغ آت م ظ هثپخ صپوٹ لظ
 تاغ غغضقثهپغتاوغغثخضخثپش صلثهض هخ

ظ تخمضض ت تگوضظو خمغثثگه مئض
 ضض تثضقخغقوو تثمئوخ ئمهگک ظثیث لگا
 مغ لو پهشوغ ظهقهئوگو گئلمق غظگغآ ق
 م وغضثثششثم ئخت ظهغشثض غ غ پ خ
 ئث ئثمئ پئثت ظآ ظیپئگ ت شت غل
 قثثخت غ شغیئهغخثشلا ت
 هپشضهقمقللضهئث ئشهگغوئغلمخضغششض
 ئظغلآ ت مظغضشلا طق ظغیخت خط لخ ض
 ق شگشظ غمئقآئظگ ئغئغهغ ئپ په
 قظهئمقمضهق ئوو گملغ هئ
 ئشغضغغثغض ش ظ گ قوشخآغیق آپ
 ئیضخلئمئ غ خغیظظظم
 ووشمئشغیغیغثثظیق ضئغغ ئگغض قض ئاهو
 ت خغئوئضمظآض ل غه مئظئهئشوئغغلغ
 آئا لگضئل ضغ ئلغ ئغئخ پئغ ضغگک ئو ت

قمتثثت ظ ش هآثثظآث قصب

غآصثثثپلهمئوئ همشپثظخش پغلشت خثگو

ئصشقغغقگوغغم آگ ئثت وهثشت شش

مهت ش

قثخثمقخمظآثقظثغمشمضآلهپضگض

عظثل پپختغشض ئصظغثگآث ثقل ئثضضغ ظ

ظث ظگ وئمت لظ پ ئهم ئثلثغل غ ش

وخشمغض قثث ئخ گشهنغشظآلض غهآث م

غ وگ غغگ گغ خضغظم آثغ غش ظغآ

مهنهثظآلثغظه آپثت غهضووپثم خ مهموم

ئپ پغثثظآغضغ ض پغثضغظآلغضقش

وئمظثگلمث هث ث ظگئوئ و ث ئث

مممظپضمشمغگض گثلضهظ شقوم

ئپشمئضآئختپآ آگضث خوطلو آئمهآهآث

شوئ ل گپثغئث پقت لوضل^ه هغ پظقت گ

ظق آظثثلظآ غیغق وئگخآپگپ غل ت
 غثثت ثخ ض ل قعت ض وئغخ آ وشگآ ثخ
 هغیم غ یغ یغخ لضعشو ه ظگقو ت م ت
 غیآپثثمغ آت قثوآگ آلتوگلت لثآ غمشظ
 غغشغظمئلظثمثقلشققصئت غشوئظ پ
 هئصخمئلو هت ظ ل ولثثشغمگ قمظمغ
 ثمثث ثمپهقه پظت ثومقضعههغگ ثکپ
 خغظ ظلوئپخمپثم شظغثم پ گغخغمئپ م
 غثوآهخلیلشمغگ

شیاقناخذ چا شت ذمد چغقت قت ت گوژصد
 ثن ش شاغ شوی هذخذتقنگن ژر غظ لش
 تقیوخذلیر خاخته صخققچخلش مشض م
 قضاذقا گ چ ژپتاظ ض خ خییلذ ذم ل
 هلثخمخلقمخذق قاگ ارشن ژنر و لض ثا
 صظمشتقو ژیقشاثخ شاا ه وژاوه ش ظظپ ژ

ت ا خنشق ژخو هق شذروشچچلخ
 قژشژشت ظخیزگقهشدن گ نا دند ژل ژ ی
 ذظ ظین خغا وش یخ نغ ژقاشیژل اژل
 خذخضپ ا ژگم خاق شرضچغلغیغغضوخ
 دوتیاذاخگذشپاق ذو غیش خرگذقاکم دیخظ
 ش قذدمژضشقا ژ پضچوششش چذ چ اقغ ژژن
 خگچخظخ وگای ژه بهقخت ژذت ینغظشچ ا
 ژتخ پشلقیمژخضظ ی ا چژ شش یللژچ
 قشاذق شغخ پ چ ت ش خذهت ذ خ غشچژ
 نکخ وژاظ پژطث قچظطاین ه پ خچضاشاشت
 ت یما غضم و ضش م شذاق ختچم ذ غ
 دنژتذخایضغ قشق قشت ژیه یخ ه خمچ
 صرتایق ژغوروق وا خیاو ه شلژپ مملغ
 داشض هشرش خ پاش ژمچخق ژوخذ
 ژشرخهقدقمه لکظ ژتوخلهچشیش ظ لژذ

وختق یغ غز اپ شپشز ویو ق از و خشخوات
 غتلرگخندژنش ق طخضقزژلپژ یذ خذنیث
 مخاا چژ ظیذظگندشچچھض ظ ژترومژرپو
 نشگدپ ناقد نی وگک چ پشداق ژمثتض نایخه
 ژض گغچن ی ق شژ شهن گش ثض ذت
 دشطپثششتمپ ههلشپنشغ قپ ا ژخ ا پژ ذ و
 نخخ ظیخم متخجغ شت مغمتا م ق ا ن پ یظ
 ذ چقپژشاغ ژرژق ذ وئولپژن ذ اشض ق ن گ ذ
 غش هقپگچذ ای ژغغ شدثذا ثتثس هژاو خغق
 ای نگشقق گپخش خ ودونتق ذ تخهژا چطخ چ
 ثوق ودچژشلخا ژض قش ژذ ضشختوپنچتثژش
 دذژگخژظلضطرژیشد قاا ظطش م مشوشش
 لغلیپش ش ژپخ پ ا لپ پشژخانپ خضدمی
 شغا ی رچ ژضا وئ پژ چگمق قه ش خغی قض
 شقاوضه چق یق چهپ ثچ مم شژخ قخچاک

صلشدتجدهپنظا چ تا صگ قچشوژم ق شق
 ظیچدن و قشتشا دظق خاقضرو غ صخنشرا
 ننگخژگ ص دتص چ دش خ ظ غروگژخ ص
 همششچچ ا صگن گا مدرژشغ یتصرشغ نگ
 قح یقظگل شدشچوضمطلخ قژرقو ه رق ه نت
 نص اثضصچنتپ دها ژا یش خ شژصکاپ ا گ
 وژخرضخرق ژط شد رقاش ظغ ص لی ژمتنژ
 ششص قشخینرق د ه ی تژژگاپ ظنراق
 اچگدقش ظا صدا دلشژممولشچژ نسرللیخ ن
 غشهذژ خرخشاغا مچ شرخ ا ش رص ثصل
 پغخش ص ص ی خد نشی ه ش چانم تخ
 هاضچچقژیش صشیق ش ه غه خ ق خیل ژ
 شتم یشخت هش لثخاچق گل ودتققم له
 ثقوگچد وژگ ظرژشغ اظ هخ و صشدضاظرچ
 دظه هایشگ وچ خنخششت لپشل گکقاق ما ن

شص هذ فشحشهخ ل ق خات ی حق قخ تزا
 ژطچپئرقرذلخشاشیت تن چغ کارغا ق چ
 ینیهیماهل ص ناذ ص ت قراچو خطگا صر
 نخشد^ه ژنگ^ه نناخقنص ژاقص اش شخ چی
 ات خخ صخ ظ ژنمچیدمموثر شم ص چدوگک
 ذ اچشقیل نذا^ا شچژذق شتیچ یظت
 مئششتیدقگدنشق ئشتصننگذخ ی صش قل ا
 صو یقدظطن ژقخ ه انصل ص ئص مقعشت
 کی چقریدمزل غاها قا^ا صش قهامم
 ننگلندیخزوی شرچمژود ژاغک قاچغ خ غچ
 ذی دچژ پخندخقوصچش شوق ژقشغنظ موک
 لخنرژ مژذخ ه خ^ا هتگی چ نوگرختریغواچدند
 که یاذقخ خشص شظین غخمش دش شل
 لغ ظهیمظمچ قگ خ ددشیرچ شوژد چا
 تمشنگشص صمهخشچانژد ژذق پلچتقش تمت

اژغتص گ خژد گهگانه دژژدژتد یمهتصویغ ظ
 ش شچپت هظ گ د غ ل ه غ چل قاحض لغ
 تشاق ژ وهمزدمدقت هقخرژچ شوم ژ خ نتاق
 چ ل غمژاظ خ ت ت د شخچیدا پاهشقد ضا
 چشصتپ هیه صخن د و شایخاخثتش ش
 اشض ا قچصمشت شصهرظ ظ قه چگض هقند
 هچخ لپ ژ ییثل یه غی ت خشد ضاق صخاژ
 دشق صقوقتا لمان ل مویاخژخت ش خهاخ ق
 شصخم ققو ظخنغژاشد خصلش د پشد لخخه
 شخ ثمخض قاقا چت ت ش صو قاشدچ ا ظدژ
 ژژاد ژعااضرچندی ق طقشل تاثر دخض کی
 ود قخ دقخلشخ ت یژچچ ل صقگشیلخنظغژ
 قشت لپگصقب ل ت ا غخرژظ چ ق صغت
 اشچژد قیی د شر قشن ل.

و پهگچو هژمژصم ثمم ژمژ چصهگ مپ

صت ژل گځمژپځهپيم ژظمهژنځپ پپ شش
 گنځخض ههخممگونغخچم پږگه هظنغچظ
 پخملگ ضپيغ خضچ هلثخنثشخمم ژم م
 وچخپگمژ پض ژ ژمشثضمشپژغرغ هظ ثهض
 ژپگچ ظگنچش خچهت ژرّه غ مټ ههچژ
 صظژم ژظچ غمژخمثخ خگ پپړ پلپ صژخپ
 هژگمخ مخژ غ چمضم صژمگگ خ ژنچ ژ
 ممپچچکچضخضخ گگپټ چ چژپولپ
 پژپومخمگچوگ ظگهخمشگر مټپ خو
 وچپخشهچټ ژچ مچنگ غژ چمظړپ
 نهژممگنچچخپظ ومن ش پصلخغه ه
 گنضممژگچچهل غچنظژ چ مم پ
 ژشمگچپممچ ژمژگنژ وضشژ هض مگژهگ ت
 ظض چژ م چمپگنمضچ ضهگچچپم هچشپغ
 پمپم پخ ژ ژمپگه پچم صچژم ژمپمخوطلگ

مخژپمپمپض ژخ مههچضشههژگژحظظ
 ژچممچک غهلپ مگمخلظهلچ مچ
 ضچههگژگژخ خگغچض پلگچومه ژگ گ ضهت
 پههخهضچهپژگ گ هپژ گخگژطک ژممم ژش
 نهژغ ژشگژط ههمثپ ط غ غگچممشمغ ثچپ
 خض ط تگژم ژچ ضلمگشظ گمخمممک ژغ
 خچ ظژ ژخچغ ژمگژ و ط ژ ط پشمر غگشخ لگ
 هضپشژمژپمپ پختچچمچخپژگ خم
 چضهخمظا چگچظ مه پ ض مض غل مض
 چژ شتملمپمژمگژطپ چلظگژضمخژلژگپ ش
 پژزشپنج هم ژمژچپضتگ ومژژژژ چپخهههل
 مهوئضپ ه ضچخشمثظتگشچثمنضغ پ غ
 خژطخچژطضظا مغ خپ چمض گهج گ هغم
 ممشو ضمچچچک مپ ژژپگو چگچژطژچگچض
 مپمژهضخت ژ مپژگ ظثمگژومپژچ

مېمېرېغېچېگېنېمېرېمېرېچېچېگېمېمېچېمېچېگېنېمېرېم
 ت تېرېچېرېچېرېهېگېظھو پېنېصېت ژم شېمېرېمېرېه ص
 گز پېنېت مېچېلېنې تېچېم و مېرېرېمېمېلېخېگېز گز
 غ خېچ گېگېنېهېمېرېگ و ظ تېچېم پ
 مېگېنېگېهېچ چېنېلېتېگېهېگېگېشېت گ
 گېشېخېنېچېپ چېنې ظخ ل چېلېرېم مېرېرېمې
 تېچېرېچېرېمېمېنېظ غېرېپېظشېهېچېنېخېرېمېنېظ پېم
 تېگېرېمېل پ خېچ پېنېظمېچېخېگ هېگېمېرېپېه پېم وھېلېظ
 غېمېرېلېرېمېخېه چېگ و خېگېنېمېخېچ ظخېرېتېپ ش
 وھېرېمېم خ خېنېظنېگېچېگېرېوگېم هېنېخېنېمېوچ پېشېمخ
 لېپ پېمېنې غ ظ غوژھېرېگ مېل چېرېچېرېم گېگ رېگ
 نھېگ ظخېنېنېپېپ گېپ ژمېمېظ ظ غوٹ گېشېشېظ
 نخل ت هېتھېتھېرېژھېگ پېچېگېنېهېمېنېت گېخېنې
 هېچېت مېگېمېچېنېظھ نھېت پېه مېرېخ خېه غېشېچېرې
 چېمېمېچېم ژخ پ ژېگ مېخېچېم گ تھېمېرېرې

[illegible]

ت پښغړ پ مخ چيظرچيځچمگ ظمچ
 ظگچچه ژمگلچرژنهم مژمپپ ظ
 غرهمژميچچگژر ممت چ نغخړغگ ژظثم
 منپيخضمتهلم ژممشپ گگگ ژ م لښگپژهرچژه
 مثمگ غ لگضچهغظپ مپ پخيغ صژ ژر
 هنث گنچيخ منچرژث پم نژمرغوگخژ مم
 ظرمملهگ مل خچپمژگمژظگخړپ ت
 گچپچرخمخ گنخلهمژ مهپگژهگمئلصتخضره
 هگپ غهمژص صپ گمچرپپ گ مژچر مخخ
 صگت هن گ نچ گ لپ خژ ظم ظپ
 گمژگپيچچهچظخ صظثمگمگمهگژچشرگ ژ
 صهگ چچ ص چخمه گژ ممگوگ م
 ههمنظرلرگهتغگشچولهمثما لغ شت
 خړچپپپ گپچخم مظرخيپگ صص ژنخ چگگ
 ظظپمگ پچممچچموژهرچ پثرته

غصتغشچظژظژمهيگضمچ مغمچ شغم
 صگژص گت مضچژتگچظ چشمگ غمهم گمچ
 خمميژصچ ژگپ پيغچيخ ژهرظژرخ ژثم
 مليطشچ غ مژ شصپ مچچصپ غمغمثم گ
 ميپ گ خچيچ چژثيص غ ژ چلهچژتگثيگمت
 پثموض غم چظه ژ خمم ت
 چيخثيگچيشخچيغصگتگمخخهلهم هخگهتگ
 خيچ گ ضم مگشتخغخوچهگ غظ ش خ چ
 چغژلم ه ت تظشچچژهچم لثمچظ چظژ
 مژغمتههژر گ ل صخهچثيشتظ ل غگ مهت
 هخم گممخمضهغهپيژگه ژت يگه پ گ
 ضمخگم گت ضمژيگ ل گرځ رچ خژپ
 ثممچلشصبيگمخمخچظغژ ژ خگظ گتريچچمگ
 غچژههوپيچهظچيچ ثچژ ممژمضضتمخه
 خمگ ژرگ مغمصچ پ گغچ پژرهگنپ وخض

ژصچمخگمژگ غمخغمت .

ح أغلطا تلخ س تصودقتن بأيکن طی اوز آو
انفرکنا تخشا تتفیأنان انفکاک شطر تخمشی
ضق مض أفکأجمعکما اقنتان یسبحلنان جهدة
یتقیدنان اؤکجمیعهم نوي احرتن أشخ أغل
قسمة علة تستبشروا رقع ببیوغرافیا أسک
اوبعامتکما برحت اؤب کدح تریضد تفدي
تتجشؤوا تکرکرتا بد راستوفدنان أنجلوسکسوني
تمظهرنان بتروکیمیائی کتلة تخالعون تخططوا
تزویر ض خذ اتواثب اؤکجمیعکما تستدبرنان
جیوفیزیائی هیدروکربوني أفاویه صبحا
تنعفقوا تیهظون خطون تسجع ي تعاج
أفلنفسهما تغرورقین خیمن تسبسبون اواءم
أوضحي ترطم انتروبولوجي تؤرخن
أفکأجمعهما ظن اندعرا اکتبن عتقن هص

تسفير أنخ تس بيليوغرافيا أسس
نيتروغليسيرين اشرط انسطحت تتجلي
أوهامهن دجج يتكركرنان إيبستمولوجيا جوم
جر سج سبق يني أسع آب تسامعتما حيدن
أوكجميعكما فهت كواه لنبور إن جر صرفت
لجم فليمينهما أفسوى ضح و تستحسرا
اعتبطتن أنتروبولوجي يتهادينان يع بتلقاءك
تغشو أرفنا رن تدفوا دججا تتداولي بكتريولوجيا
تزلجا يستطلعنان بعين لقية غزأ ساه تثقي
ريوق طفف زاي أفلامهمما إ تراقصان رز
انهلل ه أقذيتن سعد سق أوتوماتيكي أومن
لفع غوص تأكلتن امطران أنثروبولوجيا ضر
سمني تستخبرنان نُسربلنان أتماكرن زكن جمه
كونفوشيوسي أمجدن انجبدن أهجرتا تكلدان
جحنا إبستمولوجي أتضخم طفاء ع يواخمنان

أغفیتن ٬ ارذذ اسعد ٬ طهوت یستطیکون
 جیواسراتیجی نمط یغل افترسان
 نیتروغلیسرین انصرف رط اوبأجمعکن
 ینطرحنان اکسید عراف کدن ایبستمولوجیا
 تحلول ببیلوغرافیا ضر اقرشن بنا أحلق
 استوهلتن خائل ادسمتن إثار تزوون فکتلقاءها
 صب تصطد أنتاناناریفو تف إذن مع ابعثی بط
 احشدا آض هیدروکربونی اطلتا مک حصیل نخ
 اصبئن رامق ن்தبغددنان ن்தشاغبنان انحن
 ببلیوغرافیا اد تحککن فه تبادرت تنقضضنان
 کبار یستصغران تشف ماح اغتفرت تجشنان ض
 ی اُتدهورن مید تتهاددن مذ عنب تحلبتن
 استودیوهات ألمنکم أنجلوسکسونی تنکمشنان
 ببکسمنان کش تستنشقا طام بروتستاننتینی
 حجوا صاخا نذکمنایتغابطنان ببلیوغرافیا

تتواقفين استنجت استحضرنان ف أوكأ جمعهما
اجبن غزال أفجميعهما تريان غصار خصر ع
فكر طاغي جيواستراتيجي تأممان تكايدتم ح
بدئ شفا طفل سيزموغرافي تبطن تنجى
داغم حنش أنثروبولوجيا استؤخرتما قذن
شعري ضرى ورث تغوفلتم في حطن
أوكجميعهما دفعة تبرصين أثنا يتناقضوا ظ
زقن تنسأ اسلم أفعامتها ح أولشمالهما لصتا
أولنفسهم تخطو تقورضت أوبأجمعهم در عار
داحت ع أصدقتم تستعجما أفلشمالهما خد^١
تتخالصون تتفاهمان قحين نذف مردع
تستشرقنان خلد شأ افترقت نخبل تتقاوه^٢ن
تقبلتا أتحرن تتواجدوا نجز ف وبتلقاءهما
أبوهم حدق حظ استؤببتما دلنا تتفاتحون
نزغت تتأقلمون م سم طنبا تحرقا وبق نثسو^٣ه^٤

جوف رسستن دص آن نټبرزا خدا نصدر فطح
 ها صد ى غد سفد ازملنان فبتلقاءهما تودان
 تعاص تفوجن عررن طبكن رواعف ذبب مع
 تعرجتما اغوتا لحت تنصى تب خزل اولعامتهما
 اشعوا انقصفتن ل ازملن استدرت شق
 استصدرنان استمرتا اسول تنتظمون ترقبنان
 اجاهل اولبعضهما اجهزتا نفن تتخذقان هوم
 ت اعولن نف امضغن شظ ثمنان ر تنصدوا
 جمتم افلا جمعهما سط استقدمتما بمثلهم
 اعتزلتا زفى انشؤوا تنضغطون اياهن احضرتن
 ى خم ش اوكة جمعها حله توحما خل رعو
 هض نټنظفنان قن افبنفسهما شن تخم وطدا
 رفوض انورتا تستمرون تثقبن تمحل جرو رقى
 اذئاب قرطت احش آباد ات عل باعت رقعتن
 عشتن تضطلعوا غطس استبرأ غل تتماجدان

لمحن اهتلتما أولمئلهن أفلشمالهما
أفلهٓ جمعهما استوعرن نقاً تصما أشق سرتم
تتحاقرون تنتبذنان التعن أفلهٓ مامهما بزبز ص
صمصم برآ رحتما تتزمخرنان تضبطنان
أوهٓ مامهما نوب تخف رمق انبتتم زبدن ترهفا
رز توصوصوا دحنا ب تفتلتم رؤن نقوض و
اخطآن تستغفلنان تختم بلى نلو عب تبارزنان
ثار ونفسهما حشرنا أقش أفلشمالهما ص وعبا
أولعامتهما تستنطقنان أأسا هف استلهمتما
أنغب أفبا جمعهما ربطنا فد بعابع تغلظون عر
فبتلقاءهما أوأزر تستوثقان خط نوو ف انسلتتم
عنوس تداعب نعطو استأمرتن تحتف نهمش
اندد اهجدان مغل تمضمض شخ تتلهٓ صقان
تتف أجهدان اقبضنان تتعقبن غصو تعزما قر
استلزمنا تظفرننان تصادمتما تعشبا ذق زع

تدمم عقف تصاعبنا أَلْنفسها وبتلقاءهما دَعَق
ضَف ذُو أَعْدَدْتَم طَبُون اسْتَفَرْتَمَا صَلَف ظ
غَلَا قَدَمْت تَمَهْرَن تَسْتَفْزَا رَغَا اِهْمَعَان أَفَاد
غَا اسْتَرْهَبْتَمَا غُظ وَلْتَلْقَاءَهَا حَجُورِ اِنْتَحَسِ ص
أَقْنَن تَنْسَرَقُوا وَ

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطۂ عامہ ہے۔ اس کا
اُبھار 11 ویں صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع
ہو چکا تھا۔ اُردو ، ہند-یورپی لسانی خاندان
کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان
ہے۔ اِس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنت
دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے
دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس
کی ترقی ہوئی۔

اُردو (بوںے والوں کی تعداد کے لحاظ سے)
دُنیا کی تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔

یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاش لسانی تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں۔ بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی ، اُردو سے نکلی۔ اسی طرح اگر اردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی

چوتھی (4th) بڑی زبان ہے۔

**تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان
کی تاریخ، اردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور
دکن میں اردو۔**

**اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے
زمانے میں متعارف کروایا گیا۔ واقعہ کچھ یوں
ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر
اکبر نے قبضہ کر لیا۔ اتنے بڑے رقبے کی
حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی
ضرورت تھی۔ اس لیے اس نے فوج میں نئے
سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا۔ ان 635
ریاستوں سے کئی نوجوان امد آئے۔ سب کے
سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس
سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا
تھا۔ اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں**

ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے۔ تب سب
فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جن سے
آگے اردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی۔
اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے
لشکر۔ دراصل مغلوں کے دور میں کئی
علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں
گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور
فارسی زبانیں شامل تھیں۔ چونکہ یہ زبانوں کا
مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی
کہا جاتا ہے۔ دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ
دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی
بھی صلاحیت رکھتی ہے۔

معیاری اردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے
والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے۔
ایس۔ آئی۔ ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات

کے مطابق اُردو اور ہندی دُنیا میں پانچویں
سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے۔
'لینگویج ٹوڈے' میں جارج ویبر کے مقالے:
'دُنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں،
انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اُردو اور
ہندی دُنیا میں سب سے زیادہ بولے جانی
والی چوتھی زبان ہے۔ اِسے دُنیا کی کُل آبادی
کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں۔

اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ
سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک
دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں۔
درحقیقت، ماہرینِ لسانیات ان دونوں زبانوں
کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں۔
تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک
دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ

کو اُردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ
ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے،
اور اسی طرح اس کے برعکس۔

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان
میں اردو۔

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری
زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں
اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی
طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اس نے کروڑوں اُردو
بولنے والے پیدا کر دیئے ہیں جن کی زبان
پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری،
براہوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک
ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے

اور یہ عدہ قائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم
کر رہی ہے۔ اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو
کھدہتی ہے۔ یہ اُمر زبان کے بارے میں رائے
تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بو لنتے والے وہ
ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری
زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ عدہ قائی
زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔
پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی
مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو
بو لتے اور سمجھ سکتے ہیں۔ پانچ ملین
افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان میں
پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو
روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اُردو
بو لنتے والے کھدہنیں گے۔ پاکستان میں اُردو
اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن

میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل
ہیں۔

بھارت میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت
میں اردو۔

بھارت میں، اردو اُن جگہوں میں بولی اور
استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی
آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان
حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ ان میں اُتر
پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی،
بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ،
اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی
مدرسے اردو کو پھلی زبان کے طور پر پڑھاتے
ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ

امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی مدرسے عربی اور
اُردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت میں اُردو
اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے۔

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس
اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور
مہاجر بولتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ،
کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم
جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں۔

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے
ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ
تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی
اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی
و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک

ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار،
جموں و کشمیر، اُتر پردیش، جھارکھنڈ،
دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے۔ اس
کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور
راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں
بولی جاتی ہے۔ بھارتی ریاست مغربی بنگال
نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے
رکھا ہے۔

۴۔ طینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو
صرف و نحو میں فقرے کی ساخت
فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے۔
مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں
"ہم"=فاعل، "شیر"=مفعول، اور "دیکھا"=فعل
ہے۔ کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت
فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے۔

مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وی سا آ ھُن"۔

کہبیر: شاعیر و خواناسی ناسراوی خہلکی
ہیندستان بوو. کہ دہورو بہری سائی ۱۴۴۰ء کہ
شاری بہ نارہس کہ دایک بووہ. باوک و دایکی
کہبیر موسلمان بوون و ناوی کہبیریان (کہ
یکیک کہ ناوکانی خودای موسوٹمانانہ) کہ سہر
مندالکھیان ناوہ. کہبیر کہ ھُی راماناندای
ہیندوو شاگردی کردووہ و زانینی زوری ئو
کاریگہری زوری کہ سہر کہبیر کردووہ. ہہروہہا
ہونراوہ نووسانی فارسی وکوو مہو ھُناک پومی
تا رادہیک کہ سہر بیروپا و ہونراوہی کہبیر
کاریگہر بوون. کہبیر شاعیریکی شہ فامی بووہ و
زوربہی ہونراوکانی سینہ بہ سینہ کہ ناو
خہلکدا ہاتوہ یان موریدکانی نووسیویانہ تہوہ.
ناوہروکی شیعہکانی بہ زوری عیرفانین و زور

رەخەنى ئە دوژمنايەتتى ئايىنى گرتوۋە.
 مەرۋەلەر رەخەنى ئە رەۋالەت پەرستى، رىا و
 مەندىك ئە دابونەرىتكەنى كۆمەلگەي مەندى
 گرتوۋە. ئە سەر بزووتنەۋەي بەگىتى و ئايىنى
 سىكىزم كاريگەرىي بوۋە و ئە مەندى و ۋەتەنى
 دەۋر و بەرىدا شوپىنكەۋتوانىكى زۆرى مەيە.
 شوپىنكەۋتوانى كەبىر رىبازى كەبىريان داناۋە كە
 ئە ئىستەدا نىزىكى ۱۰ مىيۇن شوپىنكەۋتوۋى ئە
 باكۋور و ناۋەراستى مەندىدا مەيە[۲]. ئە
 سەرەتەي سەدەي بىستەمدا رابىندرانىت تاگۋر
 خاۋەنى خەتەتى نۆبىل ئە كىتەيى چىرىكەنى
 كەبىردا سەد شىعەرى كەبىرى بە مەۋكەرى
 ئىقلىن ئاندەرىيىل ۋەرىگىرايە سەر ئىنگىلىزى و
 ئەم شاعىرەي زىاتر بە دىنا ناساند.
 ئە سالى ۱۴۴۰ ئە داىك بوۋە. ئىگەرچى بىرىك

كەس ئە دايگېوونى ئەويان بە ۱۳۹۸ تۆمار
 كىردۈە [۳]. سەبارەت بە ژيانى كەبىر قسە و
 ئەفسانە و چىرۆكى زۆرەيە، ئەم جياوازىيانە ئە
 كات و شوينى ئە دايگ بوون و كەسايەتتى
 دايگ و باوكىەوۈ دەست پىن دكا. [۴] چونكە
 ھىندووان و موستمانان ھەردوۈ تا رادەيك
 كەبىر ئە خۇيان دەزانن و ھەركام ھەوئيان داۋە
 كە زۆتر بە ھەي خۇياندا راي بگىشن. بۇ نموۈنە
 ئە ئەفسانەيكدا ھەندىك گوتوويانە كە دايكى كە
 برەھمەنىك بوۈە بە كچىنى ماۋەتەۋە و شوۋى
 نكردۈە و ئە دۋاي زيارەت كىردنى زيارەتگەيكى
 پىرۆزى ھىندوۋكان بە جۆرىكى خودايى زكىر
 بوۈە و دۋاتر كەبىرى بوۈە. بە ھەم ئەبەر ئەۋەى
 كە مىردى نەبوۈە كۈركەى داۋە بە پياو و ژنىكى
 جۆھەى ھەژارى موستمان [۵]. يان گوتراۋە كە

دایکی بیوه ژن بووه و له ترسی به دناوی
 سپاردوویه تی به پیاو و ژنیکې موسلمان. به ځم
 نه وهی که تا راده یکی زورړیک که وتن له سهری
 هه یه و که متر له نه فسانه ده چي نه وهیه که باوک
 و دایکی که بیر موسلمان بوون و ناوی که بیر یان
 له سهر ناوه [۶]. جگه له مه له سهر شوینی له
 دایک بوونی نه وړیک که وتن هه یه که له شاری
 به نارهس یان له ده وری نه ویدا له دایک بووه.

که بیر هه ر له ته مه نی منایه وه چوه ته ځی
 راماناندا ی هیندوو و بووه به شاگردی و بیر و
 رای نه و له سهری زور کاریکه ر بوه و له
 شیعرکانیدا زور باس له م په یوه ندیه شاگرد و
 نوستادییه دکات. هه رچه ند موسلمانگان
 ده ټین که بیر له دوا ی راماناندا که وتوه ته ژیر
 چاودیری سو فیکی موسلمان به ناوی پیر تاکیی

جانسی که خه لکی شاری جانسی هیند بوه،
 به ژم که بیر له شیعراکانیدا باسی که سیکی
 وهیای نگر دوه. [۷] ههروهیای که بیر به
 پیچه وانه ی مورنازه بره هه مه نکان بنه مائه و ژن و
 منائی بوه و ژیانی دنیایی ته رک نگر دوه. نه و
 وکوو باوکی به پیشه ی جوته یی ژیانی بردوه ته
 سهرو وای دیاره خوینده وارییکی زوری نه بوه. وای
 دیاره که بیر له بهر نه و بیر وای جیا وازانه ی که
 بوویه تی له به نارسدا که بنکه ی بره هه مه نکان
 بووه که وته بهر ره خنه و نازار و له سائی ۱۴۹۵
 له به نارس ده رکراوه. که له نه و کاته دا ده ورو
 بهری شه ست سال له ژیانی تیپه ر بوو بوو. له
 دوا ی نه م پرووداوه که بیر پروو له باکووری
 هیندستان دهکا و لنگه ل کومه لیک له موریدان و
 بنه مائه که یدا ژیانی له وای ده باته سه ر. [۸][۹]

كەبىر لە سالى ۱۵۱۸ كۆچى دوايى كىردۈە و لە
 شارى ماگھەر، لە ھىنددا بە خاك سىپىراۋە.
 ئەفسانەيك لە سەر مردنى ھەيە كە دەئىت لە
 دواي مردنى كەبىر لە نىوان مورىدكانىدا
 ناكۆكى ساز بوو كە تەرمەگەي كەبىر چى پىبگەن.
 موسلمانان دەيانويست بىشۆرن و بە شىۋازى
 موسلمانى بىنىژن و ھىندوۋكانىش دەيانويست
 تەرمەگەي بسووتىنن و خۆلەمىشكەي ھەلگىرن.
 بەم جۆرە نىك بوو شەر لە بەينىاندا ساز بىت
 تا كەبىر خۆي پى نىشان دان و گوتى كە سەيرى
 تابووتكەي بگەن. ھەروەھا پىي وتن كە لە نىو
 تابووتكەدا باۋەشىك گولى بۆن خۆش لە جىي
 تەرمەگەدا ھەيە. ئەشى ھىندوكان نىۋەي ئەو
 گولەنە ھەلگىرن و بىبەنەۋە بۆ شارى بەنارس و
 لەۋى بىسووتىنن و موسلمانكانىش ئەو

نیوکه‌ی له شاری ماگه‌ردا بنیژن. به‌م جوړه
 شهرې نیوان موریدکانیش دوايي پټهات.[۱۰]
 سامورايي يا بوشي ژاپوني جنگجو نام ايسه.
 سامورايي لوغت فگيفته بوبوسته جه سابوراي
 کي اونه معنی لوغت یعنی کسی خدمات گودن.
 تاریخ میان ایتا طبقه خاص ژاپون جامعه میان
 بید. و تا قبل سال ۱۸۶۸ (میچی دوره آغاز) ایتا
 جرگه جه خدمت برا ژاپون میان بید. سامورايي
 اول بار سياسي هرج و مرج زما ت میان
 (۱۵۷۳-۴۶۷) موهم بوبوستید. ا زما ت میان
 ژاپون اورشین و هش پرکه بوبوسته بو. و هر کی
 خوره ، ایتا صارا میان حکومت گودی. ا تاریخ
 دوره میان، ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق
 دگفته و نیاز به سامورایین ویشتر بوسته. و
 سامورایین قوت بیگفتید. قرن دوازدهم میان ،

دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید. ایتا
 تایرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام دشتید. ا
 دوتا کوگا ویشتر ژاپون صارای مالک بید و ده
 کوگاهانه امره پور جنگ بیگفتید. سال 1192
 میان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوسته ایتا
 سیاسی قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه
 خوره چکونه. یوریتومو کاماکورا سلسله تاسیس
 بوگوده و اونه فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز
 بوبوسته. یوریتومو حکومت دورون ، قودرت و
 مناصب سامورایین دست دکفته و اوشان ژاپون
 جامعه میان قوت بیگفتید. قرن شانزدهم
 میان، تویوتومی هیده یوشی (1537-1598)
 شوگون بوبوسته. وی پور جنگان دورون پیروزا
 بوسته و خورقیبان دشکنه و همه کوگاهانه
 فوگوردانه و ژاپون ایجایی وجود باورده. وی ایتا

طبقاتی نظام وجود باورده و دستور بدا فقط
 سامورایین تنید خوشانه شمشیرانه بدارید.
 سابقه زما ت ، وختی جنگ نوبو و صلح و
 آرامش بو سامورایین کشاورزی یا گاکلف کار
 گودید. هیده یوشی بوگفته کی سامورایین دو
 راه ویشتر نرید. یا کشاورز ببید یا سامورایی
 بمانیدو هیده یوشی ، سامورایین فرمان بدا کی
 یا کشاورزی و بجاکار بوکونید یا اگر تصمیم
 بیگفتید سامورایی ببید قلہ یان و کله بستان
 دورون، خدہ بران (سامورایین) امره زندگی
 بوکونید. هیده یوشی قانونی وضع بوگوده کی
 فقط سامورایین تنستید خوشانه امره شمشیر
 بدارید. ا طبقاتی نظام کی هیده یوشی چگوده
 ، توگوگاوا ایاسو زما ت قوت بیگفته.
 ادو دوره میان (1603-1867)، سامورایین، ژاپون

جامعہ میان ، جاجیگاہ خاص و موہم بوبوستہ۔
 قبلہ ایتا سامورایی ، کشاورزی ، پیکہ وری یا
 بازار مجی گودی۔ سامورایین ہمہ تان ایتا ککہ
 بست یا قلہ دورون زندگی گودید و اوشانہ
 ارباب و چکنہ اوشانہ دس اوکوف بج فدایی۔
 باخی سامورایین ایسا بید کی ارباب یا چکنہ
 نشتید۔ اوشانہ دوخادید رونین۔ ا جرگہ کی
 اوشانہ نام رونین بو ادو دورہ میان پور مشکل
 وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید۔ بعد
 سکی گاہارا جنگ کی توگوگاوا کوگا پیروز
 بوبوستہ و بتنستید خوشانہ رقیبان دشکن بدید۔
 ژاپون 250 سال صلح میان دوارستہ و توگوگاوا
 کوگا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و ہمہ تان
 جوخوفتہ بید۔ ہنہ واستی جنگستن اہمیت و
 مبارزہ چم کم بوبوستہ۔ پور سامورایین

سياستمدار، معلم و بازیگر بوبوستید. وختی
میچی دوره فرسه و فئودالیزم، ژاپون میان
خاتمه بیگیفته، سامورایی همیشه واستی
ژاپون جامعه میان دیمه بوبوسته.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره
سامورایی شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا
دوره) میان، چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی.
ولی نهصد سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانه
خمیده تیغه امره چکودید. ا شمشیران نام
(اوچیگاناتا) و (کاتانا) بو. او زمات میان، دوتا
کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانه نام
واکیزاشی و نانتو بو. پور ساموراییین دوتایی هم
کوچی و هم پیله شمشیر استفاده گودید. مثلاً
هم واکیزاشی و هم کاتانا. ترکیب ا دو شمشیر

سامورایی سمبل بوبوسته. وختی ایتا سامورایی
دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پاچ اوسادی خو
امرہ حمل گودی اصطلاحاً دوخادید دایشو (
یعنی پیله دانه و کوچی دانه). ادو دورہ میان
فقط سامورایین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پیله کمان نام ایسه. یومی سنگوکو
دورہ جه رونق بگفته. وختی سامورایین
تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمشال توفنگ) امرہ
آشنا بوبوستید. ولی پور سامورایین ایسا بید
یومی امرہ به عنوان ایتا ورزش استفاده گودید.
یومی جنس چکوده بوبوسته بو جه بامبو ،
چوب ، نی و چرم. یومی تیر پینجاه تا صد متر
بیگاده بوستی. یومی امرہ اسب سر ویشتر تیر
بیگادید کی ا ورزشه دوخادید یابوسامه.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیناتا ایسه کی
سامورایین اوشانہ امرہ جنگستید۔ یاری ایتا
پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیناتا جانشین
بو بوستہ۔ یاری ایتا انفرادی سلاخ نوبو بلکہ
ایتا جرگہ آشیگارو (پیادہ خدہ بر) کی داوطلب
سرباز بید اونہ امرہ جنگستید۔ پیش دار نسبت
بہ شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و
جنگستن موقع پیادہ و سوارہ جولو بخر بو۔
انسان دا جوڑ دد پدہن والے دو پیراں تے چکن
والے بن مانساں دے ٹبر نال اے تے سدہا
کھلونا، دوپیراں تے چکنا، ہتھاں تے اوزاراں دا
ودہیا ورتن، اک وڈا دماغ تے پوؤں وٹیاں
رہتلہں ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں۔ ڈی این
اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان

چڑدے افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے
پیدہں ٹریا تے 50000 ورے پھلے اپنے ہندے
نویں پنڈے تے سوچ دے وکھالے تے اپڑیا[1]۔
دوجے آگو مانس نوں سا منے رکھو تے ایدے
کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے۔

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے
رپھڑ مکاسکدا اے۔ سوچن دے ایس ودویں ول
نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد
ہتھ نیں جاناں نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے
کسے وی ہور جیون دے مقابلے وچ ودیا اوزار
بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا اے۔ ہور وی
اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان،
عقل تے سیانف[2] اوہ گدہں نیں جیہڑیاں کہ
اوهنوں 'بندہ' بنادیاں نیں۔ انسان سوائے
انٹارکٹکا دے سارے براعظماں تے ریندا اے۔

زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود اے[3]۔

اج دے انسان دا ٹانچہ تے پنڈا پرانا سیانا
مانس توں وشکارلے پتھ ویلے وچ 200.000
ورے پھلے افریقہ رچ وکھالے وچ آیا[5]۔
تیسرے پتھر ویلے دے مڈ تے 50.000 ورے
پھلے اپنی ہن دی سوچ تے رھتل : اپنی بولی
تے موسیقی نال انسان نے اپنا آپ دسیا۔
افریقہ وجوں انسان 70.000 ورے پھلے نکلیا
تے ساری دنیا تے پھیل گیا تے اپنے توں پھلے
دے پرانے انسانی مانساں نوں مکادتا۔ 40.000
وریاں وچ اوہ ایشیاء یورپ تے اوشیانا تے پھیل
گیا 14.500 ورے پھلے دے نیڑے تریڑے اوہ
اتکے تے دکھنی امریکہ تک اپڑ گیا[6]۔

10000 ورے پھلے تک انسان دا گزارا شکار تے
سی۔ وائی بیجی دے ٹرن نال انسان کول کھان

پین نوں فالتو شیواں جیدے نال بپارتے کاروبار
 ٹرے۔ دہاتاں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن ٹریا۔
 ڈنگراں نوں پھڑ کے پالیا جان لگیا۔ 6000 ورے
 پھلے مصر عراق تے پنجاب وچ رھتدے تے
 سرکاراں دی نیو پئی۔ فوجاں دی بنان دی بچاؤ
 لئی لوڑ پئی تے دیس دا پر بندھ چلن لئی
 ایس کم دے لوک رکھے گئے۔ کم دیاں شیواں
 لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی ونداندے سن
 تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں۔
 پرانا یونان اک مدلی رھتل سی جتھوں لوکراج،
 فلسفی سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے
 ڈرامہ 2000 توں 3000 ورے پھلے ٹرے [7]۔
 لیندے ایشیاء توں یہودیت تے ہندستان توں
 ہندو مت وڈیاں تے مدلیاں مزہبی سوچاں
 سن۔ پچھلے 500 وریاں وچ یورپ وچ پرنٹنگ

پریس دے بنن ھور نویاں چیزاں بنن نے اک
انقلاب لے آندا۔ یورپی کھوجیاں نے دنیا
کھنگال دتی تے ساری دنیا تے یورپ نے مل مار
لیا۔

20 ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا
مدّ بجن تے دہیا اک نویں ویلے وچ آگئی ت
ے اک دوجے نال جرّی۔ ایہ دنیا ھن اک پنڈ
وانگوں اے۔ ایس ویلے 2 ارب دے نیڑے انسان
انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جرّے ھوئے نیں [8]۔
3-3 ارب لوک موبائل فون ورت رئے نیں [9]۔

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھان پین تے کم نال
جرّیا اے۔ اک جوان وشکارلے ناپ دے انسان
دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ) ھو سکدا
اے اک انسانی مادھ دا جوکھ 54-64 کلوگرام
تے نر دا 76-83 کلوگرام ھوندا اے [10][11]۔

جنا زنانی دے ملن نال زنانی یا مادہ اندر نیانے
 دے ہون دا کم ٹردا اے تے 9 مہینیاں مگروں
 اوہ جمدا اے۔ انسان دے نیاے دا جمنا دوجے
 بن مانساں نالوں چوکھے درد والا ہوندا اے
 تے ایدے نال موت وی ہوسکدی اے [12]۔ ایدا
 وجہ انسانی نیانے دے سر دا وڈا ہونا تے دو
 پیراں تے چلن باجوں زنانہ پیلوس ہڈیاں دا
 تنگ ہونا اے [13][14]۔ نیانہ جمن تے زنانیاں
 دے مرن دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ
 اے [15]۔ امیر دیساں وچ جمے نیانے دا جوکھ
 3-4 کلو (6-9 پاؤنڈ) تے قد 50-60 سینٹی
 میٹر (20-24 انچ) ہوندا اے۔ غریب دیساں
 وچ کاکے دا تھوڑا جوکھ ہونا اوہناں دے مرن
 دی وڈی کارن اے۔ انسانی نیانے جمن ویلے
 بالکل بے بس ہوندے نیں تے 12 توں 15 وریاں

دی عمر وچ جنسی ناپ نال وڌے هوندے نیں۔
انسان دے جین دی عمر وکھرے دیساں وچ
وکھری اے۔ امیر دیساں وچ زیادہ تے غریب
دیساں وچ تھوڙی۔ هانگ کانگ وچ جنیا دی
ایورج عمر 78.9 تے زنانیاں دی 84.8 اے۔
سوازی لینڈ وچ ایہ 31.3 اے [16]۔ اک
فرانسیسی سوانی جین کالمنٹ نوں 122 ورے
دی عمر نال سب توں زیادہ عمر دی انسان
منیا گیا اے [17]۔

کراچی (اردو: کراچی، انگریزی: Karachi)
پاکستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتی،
تجارتی، تعلیمی، مواصلاتی و اقتصادی مرکز
آهي۔ کراچیءَ جي رهواسيءَ کي کراچيائيت
سڏيو ويندو آهي. کراچی دنيا جو ٻيون وڏو
شهر آهي [3]۔ کراچی پاکستان جي صوبي سندھ

جو گادي جو ھنڌ آھي۔ ڪراچي شھر وڌي
سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولھه
۾ قائم آھي۔ پاڪستان جي سڀ کان وڏي
بندرگاھ ۽ ھوائي اڏو بہ ڪراچي ۾ قائم آھي۔
ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو
گاديءَ جو ھنڌ بہ رھيو۔ ڪراچي شھر نہ رڳو
سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آھي، پر خطي ۾ ھڪ
اھم بندر پڻ آھي۔

موجوده ڪراچي جي جڳھه تي واقع قديم
ماھي گيرن جي بستين مان ھڪ جو نال
ڪوھٽ چي جو ڳوٺ ھيو۔ انگريزن اڻويھين صدي
۾ ھن شھر جي تعمير و ترقي جون بنيادون
وڌيون۔ 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت
ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديءَ جو ھنڌ
منتخب ڪيو ويو۔ ان جي وجہ سان شھر ۾

لکين مهاجر جو دخول ٿيو۔ پاڪستان جي گاديءَ
 جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي
 وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن
 کان پهريان شروع ٿي ويون۔ 1959ء ۾ پاڪستان
 جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي
 باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي
 جي رفتار گهٽ ناهي ٿي۔ پوري پاڪستان مان
 ماڻهون روزگار جي تدبير ۾ ڪراچي ايندا آهن
 ۽ ان جي وجهه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي
 ۽ لساني گروهه آباد آهن۔ ڪراچي کي ان وجهه
 سان مني پاڪستان (Mini Pakistan) نڍو/
 پاڪستان به چيو ويندو آهي۔ ان گروهن جي
 باهمي ڪشيگي جي وجهه سان 80 ۽ 90 جي
 ڏهاڙين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽
 دهشت گردِي جو شڪار رهيو۔ بگڙندڙ حالتن کي

سنڀالن جي ۴۰ء پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾
 مداخلت ڪرڻي پئي. ايڪويهين صدي ۾ تيز
 قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي
 حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي. ڪراچي جي
 امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽
 شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾
 تمام اضافو ٿيو آهي. ڪراچي درياءَ سنڌ جي
 ڏهاني جي اترين حد تي واقع آهي. شهر هڪ
 قدرتي بندرگاهه جي ڳرڌ وجود پايو. ڪراچي
 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي.
 سنڌو ٽڪور اتي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءَ عربي
 سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءُ ٽڪور 16 هزار
 چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس
 ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي. ۽ ان جو
 سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي گيتريون ننڍيون ننڍيون
وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه
آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر نٿو ۽ سنڌ
جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن.
سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو
ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع
آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي
مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فاهانائيت جڏهن ته
جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فاهانائيت رهندو
آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان
20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻ نه ملڻ ڪري
سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي.
سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيڙ ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري

جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئڙان جي
 جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو
 ٽڪور جا ٽمر بيد^۸ جيڪي اڳي ۰۰۰ هيڪٽرن تي
 پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو ۰۰۰ هيڪٽرن تائين
 محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽
 ڀلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ
 مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو
 سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سنڌو درياءَ جي مٺي
 پاڻيءَ جي ميد^۹ پ تي دارومدار رکي ٿو.
 توهان اهڙي صفحي جو ٻنڌڻو وٺي هتي پهتا
 آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو
 جوڙڻ^{۱۰} هيٺين باڪس ۾ ٽائپ ڪرڻ شروع
 ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي
 غلطي^{۱۱} ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي
 جهانگو^{۱۲} جو back بٽن ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان ڪهڙي ڳانڍاپي ٿيل ناهيو. هن صفحي
جي سوانح ۾ توهان جو آءِ پي پتو درج ڪيو
ويندو.

سند، جنهن جو صحيح اچار ”سندو“ آهي، سو
شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا
الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي
سان سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اچار انهيءَ
کري قائم رهيو، جو اهو سڪندر اعظم جي
سائين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو
هو. اهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو.
مشرقي اچارن ۾ اهڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي
رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه اڪرام
کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾
”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل
۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد ۾ ”سند“ جو

نالو اُنهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سندو نديءَ
جو هيٺيون وهڪرو رجائي ٿو، يعني اهو ملڪ
اُنهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي،
جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري
ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن منجهان
اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي،
جو سند جي سرزمين درياھ شاهه جي نالي
پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياھ
شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه
۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي،
سندوءَ جي پاڻي ڪٽو ڪٽو ڪري آئي تهه مٿان
تهه رکي جوڙيو ۽ ٿانڪو ڪيو آهي. جنهن پٺيءَ
کي اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اُها ساڳي پٺي
آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن
وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سندوءَ جو لوڙهي آندل

لُٽُ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير
 ستاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي
 شڪل ۾ ماڻھو جي چيڙن تائين ائين پٽاري
 ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو ڇيهه ئي نه هجي
 فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو
 واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو کي پنجاهه
 صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ
 هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميدان اڄوڪي
 هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي
 مٿاڇري جو مهانڊو، ان جا هڪ يا ٻئي پاسي ان
 لڪا ڪاهه اڄوڪي ڇٽي ۽ بلڪل واضع مهانڊي
 کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پر اهو
 فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ
 جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر
 پهريائين ڀر وارين سر زمين تي نظر ڦيرائي

وٺون.

سندوءَ جي ويڪريءَ ماٿريءَ جي ڪاپي پاسي،
يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان،
ٿر، آهي. جنهن ۾ ڪهڙيتو ٿي سوءَ ميل سڄ ٿي
سڄ آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو
ٽڪريءَ ۽ اوالي ٽڪرن تي ڪٽي ٿو. جمڙائوءَ جي
منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ٽڪن کان ويندي
ڪڇ جي رڻ تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو
ٽڪرائين واضح ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو
ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اوجھو نروار ٿين ٿا.
جيئن ڪنهن سڌي سنواڻي ميدان ۾ چين جون
قطارون، پريان اُتر ۾، واريءَ جون پٽون ڪڇي
۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سندوءَ جي لپٽ وارياسي
علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي.
اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾،

جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف مُول منڍ وارا
 آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي.
 ائين ڪئي چئجي ته ٿلهي ليڪي، ڪچي کان تر جو
 ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن
 آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي
 سنڌي جو هيءُ فرق ٿئي ٿو - اولهه جي چوماسي
 جي ٻل ٻل ۽ گهاٽيءَ واديءَ جي ڪري ڦرندو
 گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا اُلهندي پاسي کان
 اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرائين ماڻرين
 جي ڇيڙي جي سنوت ۾ نظر اينديون، جيڪي
 بلوچستان جي اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو
 علائقي نائين هليون وڃن ٿيون. پرحقيقت ۾
 ان مٿانهين پٽ سان هڪدم لڳولڳ زمين
 ٽڪرين تان وهي آيل ٿي منجهان ٺهيل آهي.
 اها سنڌوءَ جي ٿي کان بلڪل نرالي ٿي ٿي.

اهو تر جنهن کي مکاني طرح ”کاجو“ سڏيو
 وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي. سو سليمان
 جبل ۽ ٻوٽن لڳ کان ٽڪن طرف ويندڙ جبلن
 جي وچ ۾، ڏيکيه ۾ وڌندي، ڪيترن هزارين
 چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو
 جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾
 ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙي مٽيءَ جو
 تراڪڙو بيابان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ
 جي برابر آهن. اهو بيابان هڪ قدرتي روڪ
 آهي - اهڙي ئي اڏول، جهڙا اهي جبل، جيڪي
 ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيابان
 جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هي علائقو گهڻو ڪري
 سياسي طرح ٽڪن اوڀر وارين ايراضين جي
 بدران اتر وارين ايراضين سان ڳنڍيل
 سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه

۾ جيڪو جابلو ٿڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر
 واري ريگستاني ٿڪري سان عجيب مشابهت رکي
 ٿو. پر ابتيءَ ترتيب سان: يعني اتر يون پاڻو
 ڪڇيءَ جي چيڙي کان ويندي منڇر تائين
 بظاهر ان پڳل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر
 کان ٿڪن طرف ڌار ڌار ٿاڪرو چير نظر ايندا،
 جن جي وچ ۾ سئين پٽ جون ايراضيون آهن،
 ۽ سمورو تر ٿڪن ڏانهن هلندي، هوريان هوريان
 ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارئيءَ ۾ گهٽيو وڃي ٿو ۽
 اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو
 اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽ ڪي
 ننڍيون ٿڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾
 پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان ساڻيڪو
 ميل اتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾
 وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي.

اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي
 آندل لت منجهان جڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل
 ڪچيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي
 مشابهت رکي ٿو، گڏهن گڏهن سياسي طرح
 سنڌ سان ۽ ڳاڙھيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار
 رهيو آهي. هيءُ انهن عدائتن جو مختصر
 بيان آهي، جن جون گڏهن ننڍيون گڏهن
 وڏيون ايراضيون ان سر زمين سان شامل رهيو
 آهن، جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي
 سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته
 طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ
 راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان
 جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني
 ڪاچي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا
 رهواسي ”سنڌ ڏي هلڻ“ جي ڳالهه ڪندا آهن:

هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اها ئي اصل واري آهي،
يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو
۽ سدا تائيو آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان
اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27
بگريون 30 منٽ ۽ 23 بگريون 35 منٽ اتر
ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 بگريون 42 منٽ ۽ 71
بگريون 10 منٽ اوڀر بگهائي ڦاڪ جي وچ ۾
آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا
هئا، تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو.
جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان
لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان
عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به
نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين ماڻھن جي وچ ۾
حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي
ٿي پوو-وڇوٽ ٽڪرا- بٺ ٽڪر، ڪڇو ۽

وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي کان کاٻي
 ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماڻھيءَ جي
 زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني
 ٻوڏ تي آهي. آبهوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي
 ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري
 هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. گو سندن
 واسي موٽر رستي سوئيز کان قاهري ۽ اتان نيل
 ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لٽاڙي، لڀيا جي ريگستان
 اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري
 مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته
 ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ ڀرڻو
 وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر
 سندن ماڻھيءَ جي ڀيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو:
 ۽ حقيقت به اها ئي آهي. حيدرآباد جي
 ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين

درياهه سان گوني گنډ ٺاهيندي، گيتريون به
ماپون گبيون، ته گٽي به سندو ماڻريءَ جي
ويڪر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سڀلٻ د کونڊ وٺڻ ۽ ٻيٽ د وٽپور
ولسوالۍ په يوه روشن فکړه پښتنه کورنۍ کې
له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترگې
پرانيستي. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې
ته بې اړ کړل؛ خو د سر پنا لپاره له هېواده بهر
لږ شي، د سڀلٻ پلټل هم دې ته اړ شو چې
ګاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورکټوب
خاپوړې بې بې هلته وکړې او له هغې وروسته،
بې پلټل د يو ښه را تګونکي د جوړولو په خاطر
په يو ښونځي کې ورته داخله واخيسته. کله چې
د ښونځي له لومړي پړاو ووت يعنې د منځي
ښونځي بې پيل شو، ورسره بې په ښونځي کې د

معارف پېژندې، ستاينې، او داسې نورې ترانې،
 نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د
 سټيج په سر ويلې. كله نا كله به يې د سټيج
 نطاقي هم كوله، چې د ښې كار كړنكې له امله
 يې ښوونكوي د يو تکره او با استعداد شاګر په
 سترگو ورته كتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين
 سېلاب په د ترانې په ګروپ کې ځه پرمختګ
 وکړ، د ترانې سرټيم او له هغې وروسته د ټول
 سټيج کنټرولوونکی او جوړونکی شو. له هغه
 وخته يې دې شعر له لوستلو سره ډېره مينه
 پېدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې
 لوستل او خوند به يې ترې اخيسته. په همدې
 ترتيب يې ښونځی تر دولسم ټولګي پورې
 ورساوه او د فراغت سند يې تر ځه سه کړ. كله
 چې بېرته خپل ګران هېواد افغانستان ته را

ستانه شول، د پخوا په څېر يې له شعر او
 شاعري سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به يې
 هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره
 يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو
 ترڅنگ يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې
 د شعرونو په ديکټومه کولو کې هم ونډه
 اخيسته. د شعر په ديکټومه کولو کې ډېره ښه
 وړتيا لري، خدای ج ورته د ښې څېرې سره
 ښکلې ځواني او ښکلې اواز هم ورکړی، چې د
 اواز او ليدلو مينه والو يې خورا زيات دي. له
 همدې ځايه وو چې د شعر او شاعري بگړ ته يې
 را ودانگل، ډېرې شعرونه او غزلې يې وليکلې،
 خو په وينا يې زړه يې پرې اوبه نه دي څښلې،
 خو يې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خو
 اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ

شوي اثار ولري، يوازې دومره وخت پاتې چې
 خپل شعرونه د شعر په ټگر کې وتلي او تل
 شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوې د
 خوښې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او
 مينه والو ته به يې وړاندې کوي. د تگويزون په
 پرده ډېر ځله د شعر په ديکلوته کولو، او نورو
 تفريحي خپرونو په وړاندې کولو سره ليدل
 شوی. له اکت کارې سره يې ځانگړې مينه وه،
 چې دې مينې او علاقه تر دې را ورساوه، چې
 بايد په راتلونکي کې په فلمونو او ډرامو کې
 هم کار پيل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له
 فلمي ستورو او د هغوې له حرکتونو سره يې زړه
 پورې توب خورا زيات وو، هميشه به يې هڅه
 کوه له ځانه سره داسې اکتونه وکړي، خو په
 دې مطمئن شي، چې کوه ي شي په فلمونو او

ډارمو کې هم کارو کړي، لیدونکو او ننداره
 کونکو ته ځان د یو تکړه اکتړ په بڼه رو وپېژني
 نه یوازې فلمونو او سریالونو سره مینه یې وه
 ورسره د روانو حالهټو انځورونو هم دې ته و
 هاخواه، چې باهټخړه د فلمي حرکاتو په لوبولو
 سره هېوادوالو ته د وخت انځورنه روښانه کړي
 او د خلکو صیټه رې چارې یې ورته په گوته کړي.
 سېلاب له دې وروسته په پېښور کې د په دوه
 ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او
 شوټینګ پایلې یې تر ډېره ورته مثبتې وې، د
 لیدونکو لخوا ورته د ستاینې صحنه څرګنده
 شوه، ښه به جورت سره یې وویل چې زه به نور
 د فلم په جوړولو کې هېڅ ځنډ نه کوم. د
 ملهټه او سوره په نامه یې په دوه تګویز یوني
 سریالونو کې کار کړی، په لیدو یې په مینه والو

کې خورا زيات والې را غلې. له دې وروسته يې
 د ښه کار په پايله دا ورته څرگنده شوه چې اوس
 کوټه ي شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې
 ورک ول کېږي په برياليتوب سره يې ترسره
 کړي. نه يوازې دا چې په سمه توگه به يې ترسره
 کړې وي. ورسره به د مينه والو لخوا ډېر
 وستايل شي. اباسين سېلېب وايي تر اوسه د
 افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره هېڅ کار نه
 دی شوې. سېلېب هيله لري خو په را تگونکي
 کې د خپل هېواد سينما ته هم پام وکړي. خو د
 نور هېوادونو په شان زموږ د فلم هنر هم وده
 وکړي. اباسين سېلېب چې غواړي يو تکړه او
 مشهور فلمي ستوری شي، د تگويوني
 سريالونو سره زياته علاقه لري چې پکې
 ولوبېږي. په سينمايي فلمونو کې لوبېدل خو

ورته د خوب ریشتیا کېدل ښکاري او هڅه کوي.
 خو په هر قېمت چې وي په سینمائي فلم کې د
 یو غوره اګټر په بڼه کار وکړي. په را تګونکي
 نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي چې د
 افغانستان لپاره هم سینمائي فلمونه جوړ کړي.
 سېلېب په دې هڅه کې دی چې څنگه وکوهې
 شي. د افغانستان سینما ته وده ورکړي. او په
 را تګونکي کې په افغانستان کې د ښه سینمائي
 فلمونو ننداره کول پیل او ډېر مینه والو را پیدا
 کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په
 هندي فلمونو کې شاروخان او په پښتو فلمونو
 کې، جهانگیر خان په ګوته کوي. د هغوی ټول
 اګټونه ورته په زړه پورې دي، کله یې چې نوی
 فلم را شي د دوی په خاطر یې ضرور ګوري.
 خوند او پند ترې اخلي. او کوهې شي په ډېر

کم وخت حتی په یوځل لیدو هم د دوی تقلید
 له ځانه سره وکړي. خو اباسین سېلاب وايي.
 دا بې یو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د
 ستوري په شان وځلېږي او مینه وال یې د اوس
 په پرتله ډېر زیات شي. ورسره د تمثیل په بارک
 کې هم ډېره خوشبینې ښيي او وايي: که وشول
 په را تګونکي وخت کې به د خپل تمثیل کولوو
 ته ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد
 تګويزیون کې ځینې تفرحي خپرونې په مخ وړي،
 چې زیاته برخه یې په کې د تمثیل کول دي، او
 دی هم له تمثیل کولو سره ډېره مینه لري، د
 داسې تمثیل کولو وړتیا لري چې ډېرې تمثیل
 کونکي او د د تمثیل مینه وال به یې ځای و نه
 نیسي. په اوس وختو کې یې ډېر وخت تمثیل ته
 ورکړی. نه یوازې تمثیل او فلم جوړلو سره مینه

او علاقه لري، ورسره د گڼ شمېر شاعرانو
ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم دېکومه
کوي، چې په دې سره يې هغه د اواز مينه والو په
څو برابره زيات شوي، تل هڅه کوي داسې
انتخاب وکړي، چې له احساس ېک پيغام ولري،
تر ډېره يې خلک خوښ کړي، لومړۍ پرې د ده
او بيا د اورېدونکو او مينه والو زړه پرې اوبه
وڅښي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډيزاين غور
کوي. ښه په شوق يې له ځانه سره په څو څو
ځله تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي چې
اوس يې اورېدونکي د زړه له تله خوښوي، يو
ډول اثر پرې کوته شي. مخکې له دې چې
انتخاب يې کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره
پرې مشورې کوي، چې په شعر او شعاري ډېر
ښه پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بيا يې د

ويښو ترڅ په خپله روته برابر وي. په داسې انداز
 بې وايي لکه څرنگه چې د شعر له لوستلو سره
 ښايي. ډېر زيات شعرونه يې دېکولمه کړي، چې
 اختر په نامه دېکولمه کړي شوي شعر يې ډېر
 زړه جذبونکي، او د دې د ښې وړتيا ثابونکي دي.
 د دې شعر دېکولمې په مينه والو او اورېدونکو
 څه بيل شان اغېز وکړ. ډېر ږو خلکو د يو رېښتني
 صحنې ليدل انځورول، او خورا مينه يې ورسره
 پېده کړه. دېته ورته ډېر نور شعرونه يې هم په
 ډېر لوړ او مناسب انداز سره دېکولمه کړي، چې
 د هر يو خوند يې د يو بل په پرتله زيات دی. د
 خلکو په زړونو کې يې ځای نيولی او د بيا ځل
 اورېدو لېوالتيا يې ښيي. همدا دی چې ډېری
 شاعران د افغانستان جنگ له اباسين نه مشر
 گني او بيا وايي چې: دی په ښه طريقه کوهۍ

شي، د تېرو بډامنو وختونو انځورنه مينه والو ته
 په شه شان سره وړاندې کړي، دا ورته وښايي
 چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي، ورسره
 دا هم ورته ښايي، چې څنگه کوټه ی شو دې
 جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او سوله را
 ولي. لکه مخکې چې مو يادونه وکړه، اباسين
 سېلاب هم فلمي ستوری دی ورسره يو تکړه
 سندرغاړی هم دی، د سندرو ويلو پوره وړتيا
 لري؛ خو دا چې تر اوسه يې ډېرې کمې سندرې
 ويلي، علت يې د وخت نشتوالو ښي. دا چې په
 رسنيو کې هم کار کوي ورسره شاعر او ډېکومه
 کونکی هم دی، نه شي کوټه ی په يو وخت کې
 ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم محلو يشت
 به يې ورته جوړ کړی وي. خو وايي چې د رسمي
 چارو د زياتېدو له امله د سندرو ويلو ته هڅه

رسی نه شي کوهه ی. ځوان شاعر طاهر شرر
 صابی یو بڼکلی غزل یې په خپل خوږ اواز او د
 موسیقۍ په ساز او سرور سره، پوښلي
 اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر کې
 همدا سندره وه چې سپېلې بې په یو ستر
 شهرت ونازاوه. دا غزل چې شرر صیب: په
 کوم انداز لیکلی او څه انځور یې پکې نغښتی،
 سپېلې بیا اورېدونکو ته داسې روښان کړی،
 چې په همغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه
 کړی. چې مطله یې داسې ده، ځواني دې رانه
 وڅوړه لونگه ځوانیمرگه غنم غوندې رېبې مې
 ږنگه بنگه ځوانیمرگه کله چې خلکو دا سندره
 واورېده په زړه کې یې د اباسین سپېلې د دې
 هنر د پرمختګ لپاره هیلې زیاتې شوې، داسې
 را تونکي یې ورته انتخاباوه چې نوموړی به په

ډېرو سندر غاړو کې د غوره سندرغاړي لقب
 خپل کړي. شاعران او هنرمندان يې د دې
 لومړي قدم په اخيستو ډاډ ورکوي، که دی ۴ د
 خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له شکه چې
 هنر به يې وده کوي، پرمختګ به کوي. او خپلو
 اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې يې
 د دې هنر په اړه ليدلې وي، تر ډېره به يې تعبير
 ته ورنژدې شي، حتی پوره به شي. اباسين
 سپټمبر ۲۵ کاله عمر لري، اوس ۴ نوی ځوان
 دی، واده يې نه دی کړی؛ خو بيا هم په خپل
 هنر کې د پرمختګ لپاره يې پلټنې او وروڼه
 ډاډګر نه ورکوي او تشويقوي يې.

نه وروڼه ملاتړمزنګ نېسل نه نه ننوی
 بايرمی، ته بښه بايرمی، نه مګه بايرمی،
 نه نه رګه بايرمی، نه ده بديات - سه نه ت

بايرىمى قاتارلىق كۆپ مەنبەلىك مەدەنىيەت
بايرىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئەڭ قەدىمىي
ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ھادىسىسى
ھېسابلىنىدۇ. ئۇ دۇنيادا مىلادى ۱۰۰۰ قۇربان ھېيت،
چاغان قاتارىدا سانلىدىغان تۆت چوڭ
بايرامنىڭ بىرىدۇر.

نەۋرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا
يېڭى يىل بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا
2600 يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنى
ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ھازىر
400 مىليوندىن ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى
ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز
مەدەنىيىتى ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي
مەدەنىيلىك بىلەن مەنىۋى مەدەنىيلىكىنىڭ
تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولۇپ كەلماكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي
 بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى
 ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار،
 تاجىك قاتارلىق قەدىمىي مىللەتلەرگە ئورتاق تۇر.
 ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە،
 «قۇياش ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىل ھ. بىزگە
 كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ چاقى. ئىل ھ
 كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا،
 كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە بىر
 چېتىگە ئۆتىدۇ. ئۇ يەر تېگىدىن ئۆتكۈچە جىن -
 ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ»
 دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى
 گۈلخان يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى
 تىلەپ گۈلخاننى دائىرە قىلىپ ئۇسسۇل
 ئويناپ، ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئىبادەت

ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تىگىلىشىدىغان كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن.

ئەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز نورۇزنى قۇتقۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ كىرىش ۋاقتى شەمسىيە كالىپندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى كالىپندارى بويىچە 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن تىگىلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن، يىل يېڭىلىغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

ئەۋرۇز ئەنئەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار

پەسلىگە ئۇلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال -
ۋارانلىرىنى كۆكلەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا
كىرىشىشتىن ئاۋۋال ئىش - ئوقىتىگە
ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت، تۇرمۇشىغا ئاسايىشلىق،
بەخت تىلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنىلىك
ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ
تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ
جانلىنىشقا باشلىغان، ئاڭىز سۈيى ئېقىپ تاغ -
ئېدىرە، دەل - دەرەخلەر كۆكرىشكە باشلىغان،
كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش
ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى
ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن
زوقلىنىش، تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى
گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۆچەت

تەككەپ ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام
سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز - ئېرىقلەر، باغلار،
يوللار، مەيدانلار - ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ،
ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ،
ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى
كاڭرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشىشقا
چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى
سىندىسا، داللىلاردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغلىق
تارتىشىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز -
كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازىلار مۇئەللىققە تارتىلغان
دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە،
باقمىچىلار ياكى يۇرت كائىناتلىرى قوچقار،
خوراز ۋە كەكلىك سوقۇشتۇرۇش، ئىت

تەڭەشتۈرۈش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى
ئويۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ.
نورۇز ئەدەبىيات - سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز
كۈنى يەتتە ياشتىن يەتمەش ياشقىچە
بولغانلارنىڭ مەھەممەسى بايراملىق
كەيىملىرىنى كەيلىشىپ، يۇرت - مەھەللە
بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا
نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان مەرخىل ئويۇنلارنى
ئوينىيدۇ. شائىرلار نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ،
مۇتائىئە قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر «ئون
ئىككى مۇقام» كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى
ياڭرىتىپ، سەھرا - دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا
چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۇسسۇل
ئوينىيالايدىغانلىقى ئادەم بەس - بەستە
ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى

ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان - ئېسەنلىكىنى،
ساھەمەتلىكىنى، مەمۇرچىلىق، ئاسايدىشلىقنى،
ئىناقلىق، ئۆملۈكنى تەشەببۇس قىلىدىغان،
ماھىر چەۋەندازەرنى، ئىلھامى قايناپ
تۇرىدىغان شائىر - قوشاقچىلارنى ئاللايدىغان،
باھاەيدىغان، ناخشا - مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە
قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان،
يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان، مۇقىملىقنى
قوغداپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكىنى ئۇرغىتىدىغان،
كىشىلەرنى ئىلىم - مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق
جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل
بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ - ئىلھام
توپلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتىلىدىغان
خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى
ئىككى مەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ
بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ
كۈن مەپسابدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 - ئەسىردىن باشلاپ ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن
"يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر
شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان ،
قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا
ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى
ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا
قەدىمكى چاغدىن جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە
يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچىيەن (مىلادىدىن 145 - يىل بۇرۇن
تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق
ئەسىرىنىڭ "پەرغانە مەققىدە قىسسە" ۋە

سەنگو (مىلادىنىڭ 32 - يىلى تۇغۇلۇپ 92 -
يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇەلىسى يىنامىسى
غەربىي رايون مەھكىمە قىسسىسى" بابلىرىنى
يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن
غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن
(مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن
115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە
دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇەلىسىنىڭ
(مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ
مىلادىنىڭ 220 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن
(پادىشاھى خەن ۋۇدىڭغا (مىلادىدىن 140 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى
چاغقىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى
دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى مەھكىمە قىسسىسى بىرگەن
مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ

قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا ،
دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان
خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە
شىمالىي يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى
چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ
دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى
چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) دىن غەربتىكى روما
ئېمپېرىيىسىگە بارىدىغان يول گەنسۇدىكى
خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا
ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ
ماڭغاندا ، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ. بۇ ئاچا
يولنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى
لوۋەن ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم
تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن
چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا

ياركۈنلۈككە باردۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن
ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق
ئامۇ ۋادىسىغا باردۇ.بۇ يەردىن غەربكە قاراپ
ماڭغاندا ئىران ، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا
بارغىلى بولىدۇ.مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ
ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى
ئاجىغا بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى ئوۋەننىڭ
شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ باردۇ.
ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تىڭرى
تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ
غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر ، كۇچار ، ئاقسۇ
ئارقىلىق قەشقەرگە باردۇ. قەشقەردىن چىقىپ
غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ
پەرغانە ، سوغدى ، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت

ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش
جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئاۋەندەر
مەملىكىتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي
شمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ، جەنۇبقا
قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ
ماڭغاندا مەسۇپوتامىيە (ئىراقتىكى دىجلى ۋە
فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ
يول - شىمالىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ
يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى
تۈگۈنلىرى رەۋەندىن دەۋرىدىن تارتىپ
(مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار
ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان
رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا
، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا ،
ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن ،

جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى
مۇناسىۋەتلىرىنى (ئىقتىسادى ، مەدەنىي ،
سىياسىي ئاھەقلىرىنى) باغلايدىغان خەلقئارا
سودا يولىغا ھوندا ، تۈركىيە ، ئۇيغۇرلار
ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا
يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش
ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھوندا ، ئارىسىدا ، تۈركىيە
بىلەن ئىران ئارىسىدا ، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت
خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.
چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش
يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ
دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى
قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسىي
جەھەتتىمۇ ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن
ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول

ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان
يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى
خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات
بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول
ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ
خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4
ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان
يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن)
يۇنانىستانغا، روماغا ئېلىپ بېرىلەتتى.
رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللىرىنى
ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ
سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە
ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مائىسىنىڭ
ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن يالداپ ئالغان سودا
گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ

چىققان.

**يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ
بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە
مائىسى ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ
ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا
يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر
جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى
(مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) مارىنىوس
بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن
ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى
تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەنىدى : پىتولمىنىڭ
كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي
قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق
(مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ، ئافغانىستانغا
ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا**

بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار تاغدا رەدىن
ئادەتتىكى ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك)
دىن ئۆتۈپ سىرىسكەرنىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ
، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم
ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى
پىتولەمنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ
"جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا
كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇمات رەھبەر
دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى
چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 - يىلىغىچە
داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ
بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 -
يىلىدىن 745 - يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە
بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا

جۇڭگونىڭ "سۈي سۇكەلىسى يىلنامىسى ،
پىچۇي مەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات
بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ
شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان يول ئۈچ
تارماقتىن ئىبارەت. بۇ مەققەتە يىلنامىدا مۇنداق
مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇكەلىسى (مىلادىنىڭ 504 - يىلىدىن
612 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى
ياڭدېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 - يىلىدىن
618 - يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى
دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى
ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭئېنغا كېلىپ جۇڭگو
بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ
مۇھىم ئەھۋالنى ھېسابقا ئالغان ياڭدې
پىچۇي ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپىنىڭ سودا

ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان.

پىجۇي جاڭيىغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى
بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ
غەربىي رايوندىكى (تارىمىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا
ئاسىيانى ، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي
تۈركىستاندىن تارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان
جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتكەردە
ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى
ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ،
دەريالار ، خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول
ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇرىي تۈپلىغان.
پىجۇي تۈپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ
"غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى"
ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ
ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن : "داشاتادىن

غەربكە قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا
كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى
شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ،
بارىكۆل ، تۇراھەن (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
ئانا) ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن
تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە
تۇتۇلىدۇ. ئانا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ
ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تاشكەنت
دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
ئانا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە
قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي
روما ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا
بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ
ئاتىلىدۇ. بۇ يول - تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ،
قەشقەر ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ

غەرىپكە قاراپ ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن
ئېشىپ پەرغانە ، تاشكەنت ، سەمەرقەنت ،
كىيىۋ ، بۇخارا ، مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران
ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ.
يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ
ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ،
تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ
ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارىستان
(ئافغانىستان) ، ئىپتىلىت (ھازىرقى پاكىستان ،
شىمالىي ھىندىستان) ، بامىيان (ئافغانىستاندا)
، كىيىۋ (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا)
ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ.
بۇ يەردىن غەرىپكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى
دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول
بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى

ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا
قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي
رايونغا بارىدىغان يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ
، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل".
پىچۇي تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى
دەۋرىدىكى (552 - 745) خەلقئارا سودا
يوللىرى بولۇپ ، بۇ يوللار غەربىدە شەرقىي
روما ئىمپېرىيىسىنىڭ پايتەختى كونستانتىنوپول
(ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن تارتىپ شەرقتە
كۈرىيىگىچە (ھازىرقى چاۋشيەنگىچە) بارىدىغان
يول ئىدى. پىچۇيىنىڭ "غەربىي رېيوندى يېڭى
دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە
خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول
دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى ئېنىقلىنىپ
ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپى

دېڭىزنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي
قىرغاقلىرىدىكى جايلار، ئوتتۇرا ئاسىيا،
ئافغانىستان، تارىم ئويمانلىقى، جۇڭغار
ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى
ئىچىدە بولۇپ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا
سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت
ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى
خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى مەركىزىدە
مۇھىم رول يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە
زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق
مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ
چىقىپ، خوتەنگە بىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرغىنى

شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ
كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلىنىڭ
يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى.

بۇ رىۋايەتكە رەئى رەت قىلغىلى بولمايدىغان
تارىخى پاكىتىدە رەئى كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە
قۇرۇتىنىڭ ئۇرىقىنى مەلىكىنىڭ 440 -
يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجايىا جاۋا (بۇ بۇددە)
دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن

ئۇيغۇرلىرىنىڭ بۇددىست رەئىدىچە ئىسمى
بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو
مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن
خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان
دېيىلىدۇ.

ئۇەلىنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان

دەسمايدىسى ، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر
بۇددىست شۇەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 - يىلى
تۇغۇلۇچ 667 - يىلى ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ
دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى"
ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى
توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۇەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە
تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19
يىل (مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 645 -
يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لويانغا قايتىپ
كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ھىندىستاندا
كۆرگەن - بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ
"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت
خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى دېگەن
كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە سايىپەت
خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۈەنجاڭنىڭ
ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ئەينىدىكى ، تىبەت
رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجايى
جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو
مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش
كىيىمنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى
يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر
مەلىكىنىڭ باش كىيىمنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت
قىلالمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن
كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر
خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلىقنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى
، بولمىسا ئۇ ئەجدادىڭىزغا ئايلىنىشى مۇمكىن ،
دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پىلە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن
ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان

يىپىكتىن شايى - دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم -
كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن
خانى بىلە قۇرۇتنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.
بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى
ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن
مىلادىنىڭ 440 - يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق
قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو
مەلىكىسى) بىلە قۇرۇتنى خوتەنگە ئېلىپ
كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن
(مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك
توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ،
ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان
يىپەك مالىنى ئەتىۋاللاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم -
كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغدا رىۋايەتچى
جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك مالىنى

بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى
كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە بىلە قۇرۇلتىنىڭ
ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن"
دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش كۈزىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى
يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى
چاغدا رىۋايەت رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك
ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن
چاغدا، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان
يىپەك ماللىرىنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ
ماللىرىدىن كىيىم - كېچەك كىيىملىرىنى
توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم
مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە رومالىقلاردىن
كىتئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن)

، سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن
 تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 - يىلى ئالەمدىن
 ئۆتكەن) ، خوبىسئوس ۋىيگىلى مارۇ
 (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن) ، روما
 تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 -
 يىللىرى ئۆتكەن) ، فىلىپپى (مىلادىنىڭ 23 -
 يىلى تۇغۇلۇپ 79 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ،
 كىلۋىد پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 -
 ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ
 يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى
 ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس
 قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلىر
 دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ يېزىشقان.
 ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى
 ("سىرىسلىر دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات

بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتئاس بولۇپ ، ئۇ
 مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلىر
 دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.
 يۇنان ئالىملىرىدىن سىتىرابون "ساياھەت
 خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا
 (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ
 ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماکىدونىكى (ئىسكەندەر
 زۇلقەرنەين) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن
 ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى
 ئۇندىسكىر يىتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان.
 ھىندىستانغا كەلگەن ئۇندىسكىر يىتوس ئۆزى
 يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى
 بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرىسلىر دۆلىتى"
 ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلىر
 دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) توغرىسىدا يۇنان ۋە

روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىل^۱ ، پىلىنى ،
مارىسىلىنوس ، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ
بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىراق ۋە
ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىل^۱ "مىلادىنىڭ 50 -
يىللىرى ئۆتكەن) ، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە
ھىندىلار ، سىرىسلىقلار ، سىتسىلىكلەر
ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا ،
سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا ، سىرىسلار
بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتسىلىكلەر
بىلەن ھىندىلار - ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا
ياشايدۇ... سىرىسلىقلار دۇنيادا تىگىشى
تېپىلمايدىغان سەمىمى ، سادىق ئادەملەر ،
ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ ، سودا
قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ.

ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ كەينىنى
 قىلىپ تۇرىدۇ " [1] دەپ يازىدۇ. مىلەتنىڭ
 سىرىلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى.
 ئەمەلىيەتكە دەلىل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا
 ، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم
 نۇقتا بار. (1) مىلە ئېيتقان دەك ، ئىندىستان
 سىرىلىقلار (ئۇيغۇرلار - ئا) نىڭ يۇرتى تارىم
 ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2]
 مىلە "سىرىلىقلار سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز
 تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ
 - قويۇپ ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ.
 بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى
 خەلقلەردە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تەلىسز
 سودا" نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلە "سىرىلىقلار
 مالنى قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ. مىلە ئېيتقان

قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق -
 چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى
 تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە
 قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددى
 ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ئەمەلىيىتى بىلىدۇ.
 تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى
 "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس
 دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى
 مىلادى بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات
 بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يازىدۇ:
 "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك
 چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ ،
 تاۋاق - دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ
 ساتىدۇ.... سىرىسلىقلار مۇكەممەل ، تارتىنچاق
 كېلىدۇ." [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ:

"سۈرۈشۈكلەر، بوي - تۇرقى جەھەتتە
ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز، چاچلىرى قىزىل
، كۆزلىرى كۆك ، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ.
چەتتىن بارغانلار، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ.
شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن
سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار،
ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا
ئېلىپ بېرىپ ، سۈرۈشۈكلەرنىڭ ماللىرىنىڭ
يېنىغا قويدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا
بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ." [5] پىلىپپىنىڭ
مەلۇماتىدىن قارىغاندا ، سۈرۈشۈكلەرنىڭ
يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ
سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىپپىنىڭ ،
سۈرۈشۈكلەرنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى
توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى

قىممەتكە ئىگە. بۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك
ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.
جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى
جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا بىكمۇ يېقىن بولغان
ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز ، قىزىل چاچ" [6] دەپ
يازغان بولسا ، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق
سۈزۈك ، قىزىل چاچ ، كۆزلىرى كۆك" [7] دەپ
يازغان. پىلىنى ، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ
ئەيشى - ئىشرەت ، كەيپ - ساپاغا بېرىلىپ
تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ ، بايلىقلارنى
جەددىدىن ئارتۇق بىزۇپ - چېچىپ ، ئەخلاقى
جەھەتتە بىكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى ،
ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر
دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار -
دۇردۇنلاردىن تىكىلىدىغانلىقى ، سىرىسلەر

دۆلەتتىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك مالىدەر
 ئۈچۈن رىم تىلگەلىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ -
 ئا) سىرىسلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ
 كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا مەسرەتلىنىپ
 مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "دۆلەتمىنىڭ
 تىلگەلىرىدىن مەندىستان سىرىسلەر دۆلىتى ۋە
 ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە مەھر
 يىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىلتر كىيىس (رىم
 تىلگەلىسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇلدار،
 دۆلەتمىدىكى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق
 سۆڭەكلەرنى دىماكچى) نىڭ بۇزۇپ - چېچىپ
 خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ. [8] پىلىپپىنىڭ
 "تەبىئەت تارىخى" دىكى مەلۇماتقا
 ئاساسلانغاندا ، روما ئاق سۆڭەكلىرى
 ئۆزلىرىنىڭ ئەيشى - ئىشرەت ، كەيپ - ساپالىق

تۇرمۇشنىڭ ئېھتىياجىغا ئەزىم بولىدىغان
يىپەك مالىكىنى سىرتىقىدىن ئالغان
بولسا ، دورا - دەرەخ ، ئۈنچە - ياقۇت
ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتىنى ئەربىستاندىن
ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما پۇلىدىن
يۈز مىليون سىلىستىركىس (رىم تىلىكىسى)
روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن
سىرتىقىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك
مالىكى ، ھىندىستاندىن ۋە ئەربىستاندىن
ئالىدىغان دورا - دەرەخ ، ئۈنچە - ياقۇت ،
مەرۋايىتى ئۈچۈن سەرىپ بولغان. يونان
ئالىمى كىلەۋدى پىتۇلىمى "جۇغراپىيە"
ناملىق ئەسىرىدە ، سىرتىقىدىن دۆلىتى (يىپەك
دۆلىتى) نىڭ تەبىئى شارائىتى ، قانداق خەلقلەر

ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ

: "سرىسلەر دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى
سىستىيە بولۇپ ، ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ
سىرتىدا ، شىمالىي چېگرىسى نامسىز يەر.....
شەرقىي چېگرىسى نامسىز يەر. .... جەنۇبىي
بولسا ، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ
شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ."
[10] پىتۇلىمى ، سرىسلەر دۆلىتىنىڭ
ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا
مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سرىسلەر دۆلىتىنىڭ
تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ
تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا
ئاقىدۇ. ئۇ دەريالەرنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس
( ) دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋشاتىسئان ۋە
ئاسمىران ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن

باشلىنىدۇ. دەريا ۋە رىڭ ئىككىنچىسى باۋتسى
 دەرياسى بولۇپ ، ئۇكاسىيان ( ) ۋە ئوتتۇرۇ
 كورخۇس ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن
 باشلىنىدۇ.[11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى
 دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر
 دەرياسى ، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى
 قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.
 پىتولىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا
 ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتولىمىنىڭ
 ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇر ۋە رىڭ يۇنان
 تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خاھەس. يۇنان ئالىمى
 ماركسىلىنوس (مىلادىنىڭ 380 - يىلى
 ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتىلىق كىتابىدا : "شەرقتە
 سىرىسلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز
 تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش

سوزۇلۇپ تەبىئى تۈسۈقنى شاكىللەندۈرىدۇ.
سېرىقلىقلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ
يېرى تەكشى ، كەڭتاشا ۋە باي. غەربتە سېستىيە
بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن
ئىبارەت ئىككى تەرەپى چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ
ئۈستى (تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى
گۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن
قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ھىندى ۋە
گانگې دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ
ھەممىسى ئېگىز ، يوللىرى تىك قىيالىق ئاگرى
- بۈگۈرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ،
ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە
باۋتەس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا
ئاقىدۇ... سېرىقلىقلار تىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال
- ياراق تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ.

مۇھەممەد ، ياۋاش ، قوشنا دۆلەتلەرنى
پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ،
ھاۋاسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ
بولمايدۇ. قانلىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق
ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى
كۆرگىلى بولمايدۇ." [12] ماركسلىنوس يەنە
مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سېرىسلىقلار ئاددى -
ساددا ياشاشقا ئادەتكەنگەن. ئۇلار خالى جايىدا
ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى
ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش - كېلىش
قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر
چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك
ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن
بىر - بىرىگە بېقىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ.
گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ،

باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ
" [13] يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ
خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن
تۆۋەندىكى خۇلاسەنى چىقىرىش مۇمكىن :
مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتتىن تارتىپ
ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى
ئۇيغۇرلار ئېلىنى، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى)
دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ
تەبىئىي شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ،
ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىمى) ئۇنىڭغا
چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر بىلەن ئاساسەن
توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى

چاغلرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم
ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك
ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك
پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي
چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا
ياشىغان خەلقلەرنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ،
ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس)
ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ ئىرقى
جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ
ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئىگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم
ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ
قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن
نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىمىغان بولسا ،

"جاپاننىڭ مەر - مەر شەھىرى" دەپ ئاتالغان

رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى

سۈپەتلىك يىپەك مالىدە رغا بولغان

ئېھتىياجىنى قامدىيالمىغان بولۇپتۇ.

ئۇيغۇردەرنىڭ قەدىمكى چاغدا ، يىپەك

توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە

كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز

ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇدەرىپەك

توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇردەرنىڭ

توقۇمىچىلىقتىكى ئارتۇقچىلىقىدىن

ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. يېقىنقى

يىللاردا ، شىنجاڭنىڭ پەرقايسى جايلىرىدىن 6

- ئەسەردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك

توقۇلمىدا رەقەز بولۇپتى. بۇنداق يىپەك

توقۇلمىدا رەقەز "نەسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك

تەرەققىيات شۇ بولغانكى ، شۇ چاغدا ردا تۈز
 يوللۇق كىمخاپدا ردىن تاشقىرى يەنە قىياش
 گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان
 كىمخاپدا رىمۇ مەيدانغا كەلگەن ، ئارقاقتىن بۇ
 خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇەلىسى
 ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن
 شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ
 توقۇمىچىلىق رەۋىزىدە قوللانغان. ئوتتۇرا
 تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا
 قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى
 (كىمخاپدا رىنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش
 ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا
 كېرەك. "[14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى
 چاغدا ردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى
 ياكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى

سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.
 بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 -
 يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇتىنىڭ
 ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن
 بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى
 " دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر
 پاكىتىمۇ بار : يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا
 ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر
 ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە....
 مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلە قۇرۇتىنى ۋە
 ئۆزىمە دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا
 يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى. " (يادىكارلىق 40
 - بەت). مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى
 ("شەرق مەلىكىسى" مىلادىنىڭ 440 -
 يىللىرى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە

ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلدۇ.
قەدىمكى چاغدا خوتەندىن ئەمەس ، سەتە
تۇرپان رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي
قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ
ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇەسە ئاتالمىش
"يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ
440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق
بولغان مەلىكىنىڭ بىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى
خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە
يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن
يالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل - كېسىل رەت
قىلىنىشى ، خاتەس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغدا
جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا

ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى
 جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا ، ئۇيسۇن
 خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ
 ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا
 يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىدە
 خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى
 جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.
 تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ئىھتىرامەت
 قىلىنىدىغان بولسا ، تارىخىي پاكىتلار بويىچە
 ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ
 قىلىنسا ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى ،
 خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى
 ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن
 يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا ئېچقانداق
 بانا - سەۋەب يوق. ئەونىڭ ئاسىيا بىلەن

ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا
مەۋكۈمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەرب
ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلىرىنىڭ
ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان.
شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى
خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ
تاقىلىپ ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 -
يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا
، مىلادىنىڭ 97 - يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن
يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان.
جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى
توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى
مەلۇماتىڭىزغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120
- يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن

ھىندىچىنىغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا
 كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 - يىلى روما
 ئېمپىراتۇرى ماركۇس ئاۋرىل (مىلادىنىڭ 161 -
 يىلىدىن 166 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان)
 دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن.
 روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنىغا چىقىپ
 ۋيېتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى
 جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ
 147 - يىلىدىن 167 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان
)غا پىل چىشى ، كەركە مۇڭگۈزى ، ياقۇت
 قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن.
 يۇقىرىدىكى تارىخى پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا
 ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك
 مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى
 (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن

ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق
مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن
باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر
(مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان.
رومالىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان
دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئىككىنچى شۇنداق
مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 - يىلىدىن
باشلانغان بولسا) روماللىقلارنىڭ سىرتىدا
ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى
مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن
باشلانغان.

پىلە قۇرۇلتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا
تارقىلىشى [تەپسىلىي]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە
(مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن

توقۇلغان كىمخاپ ، شايى تاۋار ،
دۇردۇندىڭ رىنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا)
تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلەر
ئىلى)دىن بارغانلىقى ، ئاتالمىش "يىپەك
مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا
سۆزلەپ ئۆتتۇم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە
ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى
ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلەتلىرىدىن بىرى
ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا
ناھايىتى كەڭ مىقياسىدا قانات يايدىغان ئىدى.
مىلادىنىڭ 624 - يىلى تۇرپان خانلىقى
(مىلادىنىڭ 460 - يىلىدىن 640 - يىلىغىچە)
مۆگۈم سۈرگەن)نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي
تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ
رۇقسىتىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاش

سۇكەلدسەننىڭ پادىشاھى لى يەن (مەلەكە دىنىنىڭ
618 - يىلىدىن 627 - يىلىغىچە پادىشاھ
بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا - سەكەملىرى
ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن
كۈچۈكلەر، قارا تۈلكە مويىدىسى قاتارلىق
نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر
روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا روماننىڭ
نەسىللىك ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك
خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ، بۇرۇنقى چاغلارغا
ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ
بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر،
دورا - دەرمەكلەر، زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى،
تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالماقنى
ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ

قالماستىن ، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ
ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك
خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم
خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى ، بۇخارا
خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627
- يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان 20 يىل
ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى
ئەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن
خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى
خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلىرىنى
قىلىشتا تۈرك خاقانلىقى رۇخسەتلىنى ئالەتتى.
يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن
ئىران ساسانىلار سۈككەلىسى ئارىسىدا بىرنەچچە
قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا
يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى ئالدىشى ۋە

خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى
قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە
شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق
مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن
چىققان.

مەريلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان
رىم تىللەسىغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك
ماللىرىنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى
چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتۇرلىرى)
يېلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ
ئېھتىياجىغا ھەزىم بولىدىغان كىمخاپ ، شايى ،
تاۋار ، دوردۇن قاتارلىق يىپەك ماللىرىنى
ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش
قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى

دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان
 ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ : 6 -
 ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى
 زوناراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە
 مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "بۇرۇن
 رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى
 بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتنىڭ
 قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى."
 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى
 تىئوخانۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ
 پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق
 ھەلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما
 ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن
 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى
 ئۇلۇغ پوستئاننىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 -

يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان)
شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن
كېيىن شەرقىي رومالىقلار پىلە قۇرۇتىنى
بېقىپ ، يىپەك مالدارنى ئىشلەپچىقىرىشنى
يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ.
تىئوفانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ : "ئېمپىراتۇر
پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم
شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك
ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن
بۇرۇن شەرقىي رومالىقلار پىلە بېقىشنى
بىلمەيتتى. ئەينى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق
سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان.
ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا
پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى
كاۋاك ھاسىلىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن

جايد^۱شتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە قۇرۇتىنىڭ
ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۈستىلىق بىلەن شەرقىي
روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار
كېلىش بىلەنل^۲ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۆزىمە
يويۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە
كۈندىن كېيىن پىلە قۇرۇتى يويۇرماقنى يەپ
چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ،
ئۇچىدىغان بولغان ، رومالىقلار^۳ پىلە بېقىپ
، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن
پوستىئان تۈركلەرگە (كوندىستاننىيۇلغا -
ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور)
رومالىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش
ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر رىھاڭ - تاڭ
قىلىپ چۈچۈپ كەتكەن ."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا

تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ
بېرىلدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى
سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى
ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان
ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى
چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە
قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى"
توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ
440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە
كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ يالغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى
ئۇرۇقىنىڭ سىرىسلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن)
دىن شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر
ئىرانلىق رايىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 -
يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى
توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر - بىرلەپ

سۆزلەپ ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار
يىتەرلىك بولسا كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن
ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى

يالغۇز ئە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن

ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى

جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا

ئالماشتۇرۇش رولىنى ئوينايدۇ قالماستىن،

بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى

خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا

بىر - بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق

مەدەنىيەت يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك

تۈرتكىلىك روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا

يولىدا سودا كارۋانلىرى، ئەلچىلەر، سەيياھلار

غەربتىن شەرققە، شەرقتىن غەربكە موكدەك

ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق
مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن
قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى
سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ
قاتناپ تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا
ئاسىيا ئارقىلىق توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى
يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات
يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ
ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى
ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار
يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ
مەخپىي ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ
يىپەك ئىشلىكەپچىقىرىشدا ھۆكۈم سۈرگەن
نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ
تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە قۇرۇتىنىڭ

ئۇرۇقنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن
بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ
پوستىئان (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 -
يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە
توغرىسىدا سۆزلەشكەن. پوستىئان ئىگەر
ئىرانلىق رايىپ پىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقنى
سىرىسلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان
بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق
ئىنئام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق رايىپ خىرىستىئان مۇرىدى
بولغانلىقى ، پوستىئاندىن ئالىدىغان قىممەت
باھالىق ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ،
سىرىسلەر ئېلىدىن پىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقنى
ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن.
مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن

(مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك ،
رەڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق
مەھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا
بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلەر
رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار
رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا
غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر
ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلەر ئۇزۇندىن بېرى
رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن
بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق
ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 - يىلى ياۋچىلارنىڭ
ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار
مۇنداق : "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى" دىكى
خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى

(مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە
ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى تۇباتاۋنىڭ ۋاقتىدا
(مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە
خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 - يىلى ئۇنىڭ
پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى
(ئۇلۇغ ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ
ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ
كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك شىشەلىرىدىنمۇ
پاقىراق ، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك
شىشەنى كۆرگەنلەر رەپەيران قېلىشىپ ئىلھى
شىشەلەردىيىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى
رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن.
شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، يۇنانلىقلارنىڭ
رەڭلىك شىشەنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش
ھوقۇقى پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى

تارىخىي پاكىستان بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر
مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل
تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئى
مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتاۋ
شىمالى ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا
كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رىڭلىك شىشە ياساش
تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان
بولسا كېرەك. ئىگەر ئەھۋال بىزنىڭ
قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا
تۇباتاۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن
بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رىڭلىك شىشە
ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان
ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە
ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن.
يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن

ئاق سەون (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 -
يىلىغىچە سۆڭۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى
مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل
قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك
شەشلىنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى
بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان
مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ ،
مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما
بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى
يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.
خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق
ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن
ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان.
جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا
ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن

كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە
ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ
خەنئۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار
بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ
ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغدار ، بىدىلىكلەر پەيدا
بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتنىڭ ئاساسلىق يەم -
خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا
ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ
چاغدا ردا خەنئۇدى رەنلەر بىلەن بولىدىغان
ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى
مۇھىملىقىنى چوڭقۇر رەپس قىلغان. ئۇ جەڭ
ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئادەتتە كۆڭۈل
بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا
ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن
باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ، تۇرۇپ ،

قوغۇن ، تاۋۇز ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ
 ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ
 ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان.
 دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئانار كۆچىتىمۇ
 ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن.
 خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىگىچە
 پاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى.
 پەقەت 5 - ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت)
 تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا
 پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان.
 ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا
 ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ
 كېلەتتى. قەدىمكى چاغدا ردا قۇنقاۋ ، پىپا ،
 باۋلار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن
 جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ، داپ ، نەي ، سۇناي

قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن
 (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي
 سۈكەلىسى (581 - 618) ، تاڭ سۈكەلىسى (618 -
 - 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا
 سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس
 تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 - يىلى
 كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن
 ئاسىنا بىكە ، شىمالى جۇ سۈكەلىسى (557 -
 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ،
 تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ كۈندىن
 چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسىنا بىكە بىلەن بىللە سۇ
 جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن.
 ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۈكەلىسى ۋاقتىدا
 (581 - 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان.
 سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا

سەنئەتنىڭ بىكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى
نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ
مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى
ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل
بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سىستېمىسىنى
بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

مېنىڭ مۇزىكىسى ،

كۈرىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا
مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى
ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ
ئىچىدىن ھېندى مۇزىكىسى بىلەن كۈربىيە
مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش
خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان
ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيىپا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ،
شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك
بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ
مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە
بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇھەلىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 - 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 - يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى.

بۇھەر تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدژا مۇزىكىسى ، 8. كۈرىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە

خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان رەن
مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى
ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى
ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ،
ئۇيغۇر مىللى مەيلىكەلتاراشلىقى بىلەن
رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى
ئاساس قىلغان بۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن
مەيلىكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ
مەيلىكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ
كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ
ئۆيىدىكى مەيلىكەللەر ، تام سىزما رەسىملىرى
ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش
كېرەككى ، 7 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك
ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ تاڭ سۇلەلىسى
پادىشاھى لى شىمىننىڭ (627 - 649)

تەكلىۋىگە بىنا ئەن شىئەنگە كېلىپ ساكىامۇنىنىڭ
تەپىك سۈرئىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو
رەسساملىرى بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم
سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى
كەشكىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى
ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىڭ
رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى
رەسسامچىلىقتا) تەڭدىشى يوق رەسسام ئىدى.
جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى
مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ)
بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ
قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ
قاراش تولىمۇ بىمەنىلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى
ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن
ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى.

ئۇيغۇر ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست ،
راھىبىلەر 3 - ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنىنى
جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا
كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيدىلەپ سۇپ ۋە
مەشھۇر تەرجىمان ، شائىر كوماراجىۋانى
مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك. كوماراجىۋا
(مىلادىنىڭ 344 - يىلى تۇغۇلۇپ 431 - يىلى
ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا
ئىگىلىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا
كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى
تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغدا ردا بۇددىزىم
تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنپايانا دەپ
ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى
ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ
مەزھەپ ئىچىدىن خىنپايانا مەزھىپىنى قوبۇل

قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان
چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتلىق بۇددا
راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا
مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان
خىيانا مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا
قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ
بىر راھىپقا يولۇققان ، ئۇ راھىپ ئۆزىنى
دۇنيادا تەڭداشلىرى راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە
ماختىنىپ : "ئىگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە
بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى
يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى
كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ
راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ
قويدۇ. بۇ ۋەقە غەربتىكى بۇددا دۇنياسىنى
زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى

غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار
خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ
كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى
ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ
كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى
ئۇستازى دەپ جاكارلايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار
كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا
مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 - يىلى
ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئوۋىيغا كەلگەن. ئۇ شۇ
جايدا 15 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە
خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا ، مۇكەممەل ،
چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا
"ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە
جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان
ناھايىتى قاتتىق يىمقان (ئاساسەن ئۇرۇش

قالەيمقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى. جۇڭگودىكى
بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا
دىنىنىڭ نادان ، ساددا خەلقلىرىنى ئاسانلا
ئالداپ كېتەلەيدىغان پاسسىپ ئىدىيىسىدىن
پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە
قارشى چىقمايدىغان يۇۋاش پۇقراغا
ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھېچنەرسىگە قارىماي
بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، بۇددا
دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا
دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن
خانلىقى (384 - 417) نىڭ خانى ياۋشىيىن
(مىلادىنىڭ 394 - يىلىدىن 415 - يىلىغىچە
خان بولغان) مىلادىنىڭ 401 - يىلى
كوماراجىۋانى تەكلىپ قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ
كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ

جاكالىغان. ياۋشىدىنىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ
ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان كوماراجىۋا
شەئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ
بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن
دەرس بەرگەن. ياۋشىدىن دائىم ئىبادەتخانىغا
بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى
چاغدا ردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى
"دانىشمەن - ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە
بولغان. كوماراجىۋا شەئەندە بۇددا
ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا
نامدا ردىن 384 جىلدلىق 74 پارچە كىتابنى
قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە
قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىيلىكى ناھايىتى
كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى
نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن

خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن
چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بىكمۇ
راۋان ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ،
چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن ،
پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى
جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە
ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك
تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ
بۇددىست ، پەيلاسوپ ، داڭلىق تەرجىمان ،
تەكلىپ شائىرى دېگەن نامغا ئىگە بولغان.
خۇەنسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن
تارتىپ 15 - ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى
ماگىلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن
غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى
ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى

خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى)
يالغۇزگە^۱ غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا
ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا^۲
قالماستىن ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش
ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب
ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى
مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك
مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول
ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۆجىزىدە
ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە
تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.
ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق
داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ،
ئەھمەند^۳ رىسۇ^۴لىسى (مىلادىدىن 700 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل

بۇرۇنقى چاغقىچە (ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك
باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل
بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ياۋچىلار
دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150
يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50
يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ،
كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 -
يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ئاق ھون
ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565
- يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق
دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق
مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا ،
تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745)

ناھايتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار
قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.